

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет
Кафедра цивільного права та процесу

САДІВСЬКА Ганна Миколаївна

**Правові аспекти застосування нотаріусами
положень спадкового права / Legal aspects of
application of notices of inheritance law by notaries**

спеціальність: 081 - Право
освітньо-професійна програма – Право

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи
ПРМ-21
Г.М. Садівська

Науковий керівник:
к.ю.н., доцент, І. С.
Лукасевич-Крутник

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

“ ___ ” _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ Лукасевич-Крутник

ТЕРНОПІЛЬ - 2020

АНОТАЦІЯ

Садівська Г.М. Правові аспекти застосування нотаріусами положень спадкового права. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю право, освітньо-професійна (наукова) програма 081. – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2020.

У роботі комплексно досліджено процес застосування нотаріусами положень спадкового права для реалізації громадянами їх спадкових прав; досліджено місце та роль спадкування за заповітом поряд зі спадкуванням за законом; висвітлено деякі законодавчі недоліки, що стосуються застосування положень спадкового права нотаріусами. Проведено порівняльну характеристику спадкового права та інституту нотаріату України та зарубіжних країн.

ANNOTATION

Sadivska G.M. Legal aspects of notaries' application of the provisions of inheritance law. - Manuscript.

Research on obtaining the educational degree "Master" in the specialty of law, educational-professional (scientific) program 081. – Western Ukrainian National University, Ternopil, 2020.

The work comprehensively examines the process of application by notaries of the provisions of inheritance law for the implementation of citizens' inheritance rights; the place and role of inheritance by will along with inheritance by law are investigated; highlights some legislative shortcomings regarding the application of the provisions of inheritance law by notaries. A comparative description of inheritance law and the institution of notaries of Ukraine and foreign countries.

РЕЗЮМЕ

Кваліфікаційна робота містить 84 сторінок, список використаних джерел із 73 найменувань. Метою кваліфікаційної роботи є комплексне дослідження правових аспектів застосування нотаріусами положень спадкового права та виявлення законодавчих прогалин у даній сфері. Об'єктом дослідження нотаріат та спадкове право починаючи від їх історичного розвитку та становлення до сьогодення. Предметом дослідження є положення спадкового права в контексті їх реалізації нотаріусами, як суб'єктами, що наділені вчиняти відповідні дії. Одержані результати та їх новизна: полягають у комплексному дослідженні взаємодії нотаріуса з нормами спадкового права під час реалізації спадкових прав осіб, що звертаються за вчиненням нотаріальних дій, а також виявленні деяких прогалин у чинному спадковому законодавстві. Ключові слова: спадкове право, нотаріус, нотаріальні гарантії, реалізація спадкових прав, спадкування за законом, за заповітом.

RESUME

The qualification work contains 84 pages, the list of the used sources from 73 names. The purpose of the qualification work is a comprehensive study of the legal aspects of the application by notaries of the provisions of inheritance law and identify legislative gaps in this area. The object of study is notary and inheritance law from their historical development and formation to the present. The subject of the study is the provisions of inheritance law in the context of their implementation by notaries, as entities endowed to perform appropriate actions. The obtained results and their novelty: consist in a comprehensive study of the notary's interaction with the rules of inheritance law during the implementation of inheritance rights of persons applying for notarial acts, as well as identifying some gaps in current inheritance legislation. Key words: inheritance law, notary, notarial guarantees, realization of inheritance rights, inheritance by law, by will.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СПАДКОВОГО ПРАВА ТА НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ.....	6
1.1 Генеза спадкового права та нотаріату від давніх слов'ян до розпаду ССРСР.....	6
1.2 Розвиток спадкового права та нотаріату за незалежної України.....	24
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	28
РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ СПАДКОВОГО ПРАВА НОТАРІУСАМИ. СУЧАСНИЙ СТАН.....	30
2.1 Правовий статус нотаріуса та гарантії здійснення нотаріальної діяльності як гарантії захисту спадкових прав.....	30
2.2 Відкриття спадщини. Ключові аспекти, що повинен встановити нотаріус для заведення спадкової справи.....	37
2.3 Положення про спадкування за заповітом та за законом, їх застосування нотаріусами. Порядок заведення спадкової справи нотаріусами.....	45
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	61
РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСВІДУ У СФЕРІ НОТАРІАТУ ТА СПАДКОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ.....	64
3.1 Досвід країн Європейського союзу у сфері спадкового права, порівняння з вітчизняним досвідом.....	64

3.2 Нотаріат у країнах Європейського союзу, специфіка та досвід держав.....69

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....73

ВИСНОВКИ.....75

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....78

ВСТУП

Спадкове право – це найбільш давній та відносно стабільний інститут права, який був і залишається актуальним з позиції його дослідження, розвитку і вдосконалення, оскільки торкається особистих інтересів людини. Даний інститут права забезпечує можливість для кожної особи розпорядитися набутим за життя майном за власною волею. У випадку якщо людина такої волі не виявила – спадкове право має свій окремий інститут: спадкування за законом. Таким чином спадкове право захищає як майнові інтереси спадкодавця(-ів) так і спадкоємця(-ів). Розвиток економічних, соціально-політичних та інших відносин у суспільстві привели до змін інституту власності. Спадкове право стало актуальним не лише для фізичних, але і для юридичних осіб, так як право спадкування та право власності нерозривно зв'язані одне з одним.

Здійснення переходу цих прав від спадкоємців до спадкодавців є неможливим без спеціально-уповноважених на це суб'єктів права – нотаріусів, на яких покладена основна роль у процесі захисту спадкових прав. Виникненню нотаріату як складової правової культури передують насамперед необхідність легалізації різних юридично значущих подій (фактів). Без нотаріуса практично не може обійтися будь-яка держава, фізична чи юридична особа, адже він є з'єднувальною ланкою між громадянами у їх ставленні до цивільних прав та обов'язків. Нотаріуси покликані не тільки формально здійснювати свої безпосередні права і обов'язки, а й здійснювати превентивну функцію захисту прав громадян, що звертаються до нього, шляхом надання консультацій, роз'яснень та переконання в тому, що особа не вчиняє нотаріальну дію, зміст якої не розумію чи він суперечить її волі.

Дослідженням даної тематики, а саме правових аспектів застосування нотаріусами положень спадкового права здійснювалось такими вченими як: – А.Г. Гуледза, М.С. Долинська, Н. В. Ільєва, В.В. Кобзар, А.М. Ковальчук, С.П. Кондракова, Е.А. Писарєва, Г.С. Семакова, О.В. Скрипник, І.Я. Федорич, С.Я. Фурса, І. П. Фріса, та ін.. – та їх праці є не комплексними, а тематичними. Право кожного на отримання правової допомоги, зокрема нотаріально-

правової, є основоположним та гарантованим Конституцією України, забезпечується завдяки системі органів, наділених правом учиняти нотаріальні дії. Тому, існує необхідність повного, комплексного дослідження й визначення недоліків спадкового права та нотаріату та запропонування практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності діяльності нотаріусів що стало передумовою вибору теми даної роботи і свідчить про **актуальність теми дослідження**.

Мета дослідження полягає в комплексному дослідженні правових аспектів застосування нотаріусами положень спадкового права.

Для досягнення поставленої мети було окреслено такі основні **завдання дослідження**:

–визначити історичні передумови становлення спадкового права та нотаріату;

–дослідити поняття нотаріальної діяльності та її ознаки;

–охарактеризувати права, обов'язки та відповідальність нотаріуса;

–з'ясувати гарантії нотаріальної діяльності;

–структуровано дослідити порядок застосування нотаріусами положень спадкового права як за законом, так і за заповітом;

–узагальнити досвід іноземних держав щодо застосування положень спадкового права та правового регулювання нотаріальної діяльності;

–проаналізувати проблеми та напрямки вдосконалення спадкового законодавства та законодавства, що стосується правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням нотаріусами положень спадкового права в порядку нотаріального процесу.

Предметом дослідження є норми законодавства України, які регулюють застосування нотаріусами положень спадкового права. .

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що магістерська робота являє собою комплексне наукове дослідження правових аспектів

застосування нотаріусами положень спадкового права. Новизна дослідження проявляється у формуванні наступних наукових положень. Зокрема, у роботі доведено, що спадкування за заповітом є рівнозначним інститутом спадкового права відносно спадкування за законом; виявлено недоліки у законодавчому закріпленні права на обов'язкову частку у спадщині; сформовано пропозицію щодо законодавчого закріплення норми, що стосується спадкової трансмісії.

Апробація дослідження. Результати дослідження обговорювались на Міжнародній науково-практичній конференції «Стан та тенденції розвитку економіки, фінансів, обліку та права» (м. Полтава, Центр Фінансово-економічних наукових досліджень, 04 листопада 2020 р.). Тези доповіді: «Практика застосування положень спадкового права, що стосуються подачі заяв спадкоємцями за законом та за заповітом». Та на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії» (м. Львів, Західноукраїнська організація "Центр правничих ініціатив", 17 листопада 2020 р.). Тези доповіді: «Законодавче закріплення гарантій нотаріальної діяльності».

Структура роботи. Структура роботи відповідає меті та завданням дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків до роботи, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СПАДКОВОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

1.1 Генеза спадкового права та нотаріату від давніх слов'ян до розпаду СРСР

Цивільно-правові відносини, що формуються у сфері спадкового права, права власності, та нотаріальної діяльності регулюються багатьма законодавчими актами. Основним із них є Цивільний кодекс, прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р.

Створенню цього кодексу, установленню сучасного спадкового права України та створенню нотаріальних органів передували безліч подій та низка історичних етапів. Кондратова А.М. визначає у своїй праці з даної тематики такі основні етапи розвитку спадкового права в Україні:

- звичаєве право давніх слов'ян;
- вплив римського права;
- класичні джерела права Київської Русі;
- право Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. Воно ж інтегрувало правотворчі пошуки Запорозької Січі та Війська Запорозького;
- період Відродження української державності (1917–1920 рр.);
- право Української Радянської Соціалістичної Республіки (1917–1991 рр.);
- сучасне спадкове право України [32, 169]

Характерним для додержавного права давніх слов'ян є те, що в його основі лежить не закон, а правовий звичай та родовий устрій.

Родова община – це перша соціальна форма виробничого та громадського об'єднання людей, що характеризується спільною власністю на засоби виробництва.

Спадкові відносини як відносини щодо переходу права на майно від однієї особи до іншої після її смерті пов'язані з виникненням права власності

(особливо приватної). Приватна власність у додержавному суспільстві існувала, проте в обмеженому вигляді. [2, 53]

У додержавному суспільстві спадкування існувало двох видів: за законом (тобто звичаєм) та за заповітом (заповіту теж не було у звичному вигляді, однак воля людини, яка помирала, здавна вважалася святою). Під час спадкування за законом (звичаєм) право на спадок мали найближчі родичі чоловічої статті. [18, 33].

Спадкове право України своїм існуванням значною мірою зобов'язане римському праву, що вперше сформулювало й послідовно провело думку про універсальний характер спадкового правонаступництва. Спадкування – це перехід прав та обов'язків (спадщини) від померлої фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). Ця основна ідея вироблялася в тривалому процесі історичного розвитку спадкового права і вперше була закріплена саме у римському праві. Істотного розвитку римське спадкове право зазнало з прийняттям преторських едиктів і практики їх застосування. Це були майже одні із перших відомих людству державних актів, що врегулювали відносини спадкування і на законодавчому рівні закріпили склад спадщини, суб'єктів спадкування, поняття кровного споріднення, за яким і визначались спадкоємці, порядок позбавлення статусу спадкоємця, а також можливість спадкодавця укласти заповіт. Реформи, здійснені претором стосувалися також черговості спадкування та було встановлено, що якщо найближчий спадкоємець не прийняв спадщини, то спадщина не визнавалася відумерлою, а претор надавав відповідний інтердикт (наказ претора, що в даних відносинах стосувався права власності) наступному роду.

Розвиток спадкового права було довершено в новелах Юстиніана – реформа спадкування за законом. Так всіх родичів померлого Юстиніан розділив на п'ять класів (черг). Було встановлено черговість наслідування за класами. Кожен наступний клас спадкував тільки у випадку відсутності попереднього. [32, 170-171]

Паралельно до спадкового права у Стародавньому Римі почав розвиватись праобраз нотаріату. Це було спричинено тим що у населення виникла потреба в юридичних послугах. Переважна їх частина полягала в механічній роботі над текстами документів відповідно до встановлених норм, що її виконували численні писарі (яких прийнято вважати попередниками нотаріусів у древніх цивілізаціях). Серед них чільне місце посідали особи, до обов'язків яких входило підведення правового випадку під ту чи іншу формулу (дотримання формул було обов'язковим для всіх, хто звертався у судові установи).

Поряд зі світським інститутом табеліонів (*tabelliones*), що займалися вільним промислом у вигляді складання юридичних актів та цінних паперів, у сфері християнської церкви виникає аналогічна йому установа – нотаріат. У Римській імперії вперше про нотаріуса згадується в записках секретаря великого імператора Цицерона. Саме слово «нотаріус» має римське походження і з'являється 103 року до Різдва Христового. Причому вже з VIII ст. запроваджених церквою світських нотаріусів підносять до рангу державної посади, що затверджується духовною владою. З цього часу виникає термін *notariipublici* – публічний нотаріус.

Якщо у світській сфері нотаріат остаточно встановлюється як посада, що авторизується верховною владою держави, лише зі середини XI ст., натомість у церковній галузі це сталося у VIII столітті. Контроль за діяльністю церковних писарів-нотаріусів, аж до моменту фактичної ліквідації церковного нотаріату в XV ст., здійснювала церква. [15, 26]

Таким чином, генезис органів нотаріату і певною мірою порядку вчинення нотаріальних дій, ведення нотаріального діловодства закладено в Римській імперії. Із падінням Західної римської імперії традиції римського права і надалі зберігала Візантія. Подальший розвиток нотаріату відбувався під впливом еллінського законодавства, зміцнів у Візантії за допомогою відомих законів Юстиніана, та головно – завдяки першій главі Книги Епарха Імператора Лео (Лева) VI Мудрого, яка є першим в історії Нотаріальним кодексом. У Візантії нотаріуси були знані як *tabularios* і *notarios*.

Спектр нотаріальних дій табуляріїв у VI ст. у Візантії був доволі широким. У Візантійській імперії були закладені основи ведення нотаріального діловодства, зокрема щодо вчинення договорів відчуження, шлюбних договорів, заповітів, засвідчення підписів та інше. Квінтесенцією церковно-юридичної думки православного світу є Номоканон – зведення законоположень Грецької Церкви, зокрема світські збірники візантійського права «Еклога» та «Про хірон». З аналізу норм «Еклоги» можна дійти висновку, що відголос норм простежується й у сучасному цивільному та нотаріальному праві. Скажімо, надалі діють засади: вільного волевиявлення під час складання заповітів; посвідчення заповітів за участю свідків, споріднення по крові спадкоємців, черговість спадкування; рівність часток спадкоємців; обов'язкова частка у спадщині обов'язкових спадкоємців; усунення попередньою чергою наступної черги спадкування; усунення від права на спадкування; письмова форма договорів дарування і шлюбних договорів. [15, 27]

Перші згадки про спадкування на українських землях з'являються у письмових джерелах княжої доби IX–XII століть. Зокрема, найважливішу роль у становленні спадкового права відіграє «Руська правда», положення якої розрізняли дві форми спадкування: за законом і за заповітом. Ця правова пам'ятка у складі спадщини («статку») перелічує рухомі речі, будинок, подвір'я, товар, худобу (крім земель). Спадкування за заповітом не відрізнялося від спадкування за законом. У заповіті можливо було призначення спадкоємцями тільки тих осіб, які б і так вступили у спадкування. Заповіт («ряд») мав метою не зміну звичайного порядку, а лише розподіл майна між законними спадкоємцями та наказ про управління. Заповіт виражався в усній формі. Якщо хтось помирав без заповіту, то спадкоємцями були всі члени родини. «Руська Правда» говорить тільки про спадкування після батьків, при цьому сини усувають від спадщини дочок, які дістають спадщину тільки в разі відсутності синів. Спадщина розподілялася між дітьми в рівних частках, але молодшому синові обов'язково припадав будинок з подвір'ям. Спадкування обмежувалося тісним колом сім'ї, а побічні родичі не мали спадкових прав.

Декі російські та українські вчені стверджують, що на Русі протягом тривалого часу нотаріат замінювався інститутом свідків, які фіксували факт укладення угоди чи заповіту майна. Окрім свідків міг бути присутнім також митник, державна посадова особа, тому вважається, що саме інститут свідків та митник є праобразом нотаріату в Україні.[14, 99]

У Галицько-Волинській державі існувала достатньо розвинута система цивільного права, основу якої воно отримало у спадок від Київської Русі. Фундаментом цієї системи була вищезгадана «Руська правда». Законодавчим актом, що врегулював спадкове право, була Псковська Судна Грамота, яка розрізняла спадкування за законом та за заповітом, викладеним у письмовій формі. Ці види спадкування набувають самостійного значення. Розширюється також коло родичів, що можуть бути спадкоємцями, змінюються їхні права та відповідальність.

Аналізуючи процес становлення нотаріату в українському праві, можна стверджувати, що його генезис було продовжено у Галицько-Волинській державі, хоча нотаріусів як державних органів не існувало. Прикладом виконання таких функцій виступає дворецький канцлер – печатник. Також варто вести мову про зародження нотаріального провадження щодо порядку укладення договорів, зокрема договорів відчуження нерухомого майна, тобто генезу нотаріального процесу укладення таких договорів.

В XIV ст., виникла необхідність впровадження нотаріальної форми документа. Поступово, після отримання права призначення нотаріусів через польських єпископів, нотаріальна контора з'явилася майже у всіх єпархіях. Під загрозою прокляття і не важливості акта заборонили виконання діяльності нотаріусам, які не підтвердили своїх уповноважень в єпископа або офіційно та не були вписані до реєстру публічних нотаріусів (admisja).

Перший публічний нотарій на теренах України з'явився у Львові наприкінці XIV ст. – це Лаврентій, який суміщав обов'язки публічного нотарія і міського писаря упродовж 1391–1399 рр. Розділяли тоді нотаріусів на публічні та приватні.

А з 1434 року на вказаних теренах (Руське воєводство) було остаточно запроваджено польське законодавство. У той час писар виконував повноваження щодо реєстрації різних договорів, зобов'язань та заповітів з метою надання їм юридичної вірогідності, тобто вчиняв нотаріальні дії, прирівняні до нотаріально посвідчених. [14, 100]

А 1594 р. став відліковою точкою переходу від канонічного права до системи римського нотаріату. У містах України з магдебурзьким правом писар міської ради (*scribacivitatis*) не лише очолював міську канцелярію, але за аналогією зі секретарем органу місцевого самоврядування вчиняв нотаріальні дії. Отже, фактично у посаді писаря відбулося злиття функцій державного або громадського службовця з функціями нотаріуса.

Наступним етапом розвитку спадкового права України є період Литовського князювання. Основним законодавчим актом, важливу роль у якому відігравали і норми спадкового права були Литовські статuti (1529, 1566, 1588 рр.). Особливе місце статутом виділено спадкуванню за заповітом (тестаментом). Право на укладення заповіту було надано шляхетним персонам, а також у певних межах – міщанам та простим людям, які на час вчинення заповіту мали бути у стані цивільної дієздатності. Не мали права вчинити заповіти неповнолітні діти, челядь (дворова), полонені, особи з вадами розуму (шалені) та позбавлені честі. Особа, яка укладала заповіт, мала право в будь-який час скасувати його і вчинити новий. Статут визначав умови та порядок вчинення заповіту, зокрема щодо його вчинення під час перебування на війні, в дорозі, на «чужій землі». Таким чином, саме в Литовських статутах було розвинуто ідею спадкування за заповітом, і поширено його застосування на усю територію тогочасного Литовського Князівства. [15, 41]

У змісті Литовських статутів відсутні прямі норми про нотаріат. Литовські статuti опосередковано заклали підвалини нотаріального процесу, зокрема: передбачили вимоги до посади писаря як майбутнього нотаріуса, встановили порядок реєстрації нотаріальних дій, регулювали порядок складання та реєстрації заповітів та деяких видів договорів.

Тобто писар фактично виконував обов'язки нотаріуса з правом наймання помічника, діловода чи архіваріуса.

В 1658 р. зародилась процедура проведення нотаріального іспиту. Прикладом правового регулювання допуску до професії нотаріуса став «Спосіб затвердження публічних нотаріусів». [11, 70]

На теренах Гетьманщини також існували структури, що виконували нотаріальні функції, зокрема, у генеральному уряді діяла генеральна військова канцелярія, очолювана генеральним писарем, якого деякі джерела називали канцлером або нотарем. Серед повноважень, покладених на нього, вирізняється завірення гетьманських універсалів про надання маєтності. У генерального писаря зберігалася державна гербова печатка та печатка генеральної військової канцелярії. На нижчих адміністративних рівнях існували, відповідно, полкові та сотенні писарі й канцелярії, чиї функції визначалися за аналогією з генеральними установами.

Наступним етапом для спадкового права є правління Петра I. Воно зазнало дуже істотних змін у бік єдиноспадкування. Відповідним указом 1714 р. було встановлено перехід спадщини до одного сина. Цим указом було покладено край спадкуванню за заповітом, яке вже мало значне поширення, тому цей акт зустрів протидію суспільства, що призвело до скасування указу в 1731 році. Основним джерелом спадкового права того часу було Звід Законів Російської імперії. Спадкове майно не розглядалося як єдине ціле, а поділялося на дві самостійні спадкові маси: родове майно, яке переходило тільки до спадкоємців за законом, та інше майно, що успадковувалося в загальному порядку. Спадщина відкривалася не лише після смерті особи, а й після позбавлення всіх прав, стану, постригу в монахи, визначення особи безвісно відсутньою. [21, 22]

До 1730 р. історія становлення нотаріальної діяльності була самотньою, і тільки після Інструкції судам від 13 липня 1730 р. розпочався новий етап у розвитку нотаріату Російської імперії, до складу якої входила на той час Україна. Після цього історія становлення нотаріальної діяльності на українських теренах багато в чому повторила історію нотаріальної діяльності в

Російській імперії. В українських містах продовжували діяти «публічні» міські нотаріуси з обмеженою компетенцією, яка насамперед поширювалася на посвідчення та протести векселів, проте припускала й укладення угод на прохання приватних осіб. [15, 50]

Для найбільших міст, починаючи з 1831 р., запроваджували посади не лише міських, а й «приватних» маклерів-нотаріусів, які реєстрували принесені до протесту векселі або позикові листи. У 1832 р. вони отримали право укладати і посвідчувати будь-які «маловажні» акти, які не мали характеру кріпості, про що робили записи у спеціальних книгах. Міських та «приватних» нотаріусів обирав місцевий загальний, що мав право голосу, із неодмінним затвердженням адміністративними органами. Також у цей період було запроваджено й інші маклерсько-нотаріальні інституції з вузьким колом діяльності, зокрема біржові нотаріуси, або маклери. Одночасно зі судовою реформою 1864 р. реорганізації зазнав і нотаріат. Відповідно до Положення про нотаріальну частину, затвердженого 14 квітня 1866 р., всі попередні нотаріуси та маклери, окрім біржових, припинили свою діяльність. Згідно з Положенням, завідування нотаріальною частиною під наглядом судових органів доручалося нотаріусам і старшим нотаріусам, що перебували при нотаріальних архівах. У тих містах, містечках, селищах, де не було нотаріусів, посвідчення актів за правилами положення про нотаріальну частину доручалося мировим суддям. Вперше було запроваджено поняття нотаріального акта. Абсолютно необхідною нотаріальна форма була для всіх документів (виняток становили духовні заповіти), що передбачали перехід чи обмеження права власності на нерухоме майно. Акти на нерухомість підлягали перетворенню на кріпосні шляхом їх спеціального затвердження старшими нотаріусами. Відповідно до роз'яснення Сенату 1887 р., нотаріус повинен встановити особу громадянина, що звернувся по вчинення нотаріальних дій, з'ясувати її дієздатність. Потім учасників договору допитували, чи дійсно вони з доброї волі бажають його здійснити і чи розуміють вони його зміст і значення. Проект акта зачитували сторонам і після сплати ними відповідних зборів вносили до актової книги, де

його підписували сторони, свідки і нотаріус. Сторонам видавали виписку, що мала однакову силу з внесеним у книги оригіналом. Здійснений у такий спосіб акт називався нотаріальним і вважався дійсним. Скарги на дії нотаріуса подавалися зацікавленою особою до окружного суду. Більшість норм Положення про нотаріальну частину 1866 р. стосовно порядку вчинення нотаріальних дій та ведення нотаріусами діловодства є актуальними і нині. Положення про нотаріальну частину 1866 р. регулювало діяльність нотаріату до 1917 р. [15, 62]

Унаслідок встановлення влади більшовиків у 1917 р. вільний нотаріат докорінно змінив свій статус. Відмова від приватної власності на землю, засоби виробництва та житло, а також відсутність цивільного обороту спричинила послаблення ролі і важливості інституту нотаріату. Практично нотаріат опинився на задвірках юриспруденції.

В історії радянського періоду в інституті спадкування відбувалися підйоми й падіння. Після Жовтневої революції на другому Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів 19 березня 1918 р. були прийняті Тимчасові положення про соціалізацію землі, в ст. 1 яких зазначалося: «Всяка власність на землю, надра, води, ліси й живі сили природи у межах Української Радянської Республіки скасовується назавжди». Одним із наслідків прийняття даного положення було видання Декрету ВЦВК РРФСР від 27 квітня 1918 р. «Про скасування спадкування». Цей декрет і спеціальна постанова Народного комісаріату юстиції РРФСР від 21 травня 1919 р. фактично знищили спадкування приватної власності. Але у примітці до ст. 1 Декрету передбачалося, що дія цієї статті не поширюється на випадки, якщо все спадкове майно не перевищує 10 тисяч рублів. По суті, цим Декретом скасовано спадкування майна приватних власників, яке радянська влада вважала нажитим не трудовим шляхом. Якщо ж у спадкодавця залишалися повнорідні й неповнорідні брати і сестри, дружина, а також непрацездатні та нужденні родичі за прямими низхідною та висхідною лініями, спадкоємці мали

лише право на соціальне утримання за рахунок спадкового майна у розмірі, що не перевищував прожиткового мінімуму. [20, 48]

Не краща доля спіткала й нотаріат. Декретом Ради Народних Комісарів України від 25 лютого 1919 р. «Про заснування народних нотаріальних камер» був заснований інститут народних нотаріусів, який проіснував до 16 квітня 1921 р. У пункті 2 вказаного Декрету зазначено, що в губернських та повітових містах створюються народні нотаріальні камери, які перебувають у віданні нотаріальних підвідділів при юридичних відділах відповідних виконкомів. Тобто нотаріат було включено до адміністративної радянської структури. Також істотно звузилась і компетенція щодо вчинення нотаріальних дій, зокрема не внесено до переліку вчинюваних нотаріальних дій вчинення актів про володіння нерухомістю.

Відповідно до постанови Ради Народних Комісарів України від 16 квітня 1921 р. «Про нотаріальні функції», інститут народних нотарів у радянській Україні було скасовано. Найпростіші нотаріальні дії – засвідчення автентичності підписів та вірності копій – поклали на народних суддів, органи міліції, так звані «будкомбіди» (будинкові комітети бідноти).

З переходом Радянської держави до нової економічної політики відбулося різке і значне збільшення цивільного обороту в країні. У період економічного піднесення стало необхідним створення державного нотаріату як гаранта посвідчення угод матеріального характеру й інших дій. Отож 27 липня 1921 року за № 400 прийнято Постанову РНК УРСР «Про нотаріат», якою скасовувалася постанова від 16 квітня 1921 року та знову відкривалися нотаріальні камери. До повноважень народних нотаріусів належало вчинення шести видів нотаріальних дій. Серед них перше місце законодавець надав засвідченню справжності підписів. Також до компетенції народних нотаріусів входило встановлення фактів про знаходження осіб живими, засвідчення часу пред'явлення документів; засвідчення вірності копій, передачі заяв від однієї особи до іншої. 27 вересня 1921 року Раднарком України з метою вдосконалення апарату органів юстиції, охорони та регулювання взаємних прав

та обов'язків громадян ухвалив рішення за № 554 «Про нотаріальні функції». Згідно з постановою, вчинення нотаріальних дій покладалося на створені при всіх губернських та повітових комітетах відділах юстиції нотаріальні столи та народних суддів. До функцій нотаріальних столів належали: засвідчення різних договорів та угод і нагляд за виконанням нотаріальних функцій народними судьями вказаної губернії чи повіту за належністю. Варто вказати на те, що нотаріальними повноваженнями наділялися тільки ті народні судді, які діяли одноособово. Перше Положення про державний нотаріат, тобто такий, що здійснювався у формі державної служби і від імені держави, було прийнято 4 жовтня 1922 р. Раднаркомом Російської Федерації і заклало основи нотаріату радянського періоду. Згодом аналогічні положення почали прийматися у всіх союзних республіках. [15, 71]

Інститут спадкування був знову введений в Росії Декретом «Про основні майнові права, визнані РРФСР, охоронювані її законами й захищувані судами РРФСР» від 22 травня 1922 р., й зазнав подальшої розробки в Цивільному кодексі 1922 року. Четвертий розділ Кодексу регулював спадкове право. Кодекс не поділяв майно на трудове і нетрудове, дозволивши спадкувати обидва види. Спадкування все так само припускалося у межах установленого максимуму (10 тис. карбованців золотом після відрахування боргів померлого). Якщо загальна сума спадщини померлого після відрахування боргів перевищувала 10 тис. карбованців золотом, то надлишок обертався в прибуток держави і провадився поділ; якщо ж за своїм господарським значенням поділ спадщини був не вигідний або неможливий, то між державними органами та спадкоємцями встановлювалося загальне володіння або сторонам давалося право викупу відповідної частки спадщини в інтересах держави або спадкоємців.

Аналізуючи норми ЦК УРСР 1922 р., можна зробити висновок, що у ціновому обмеженні були й винятки. Так, у примітці до ст. 416 цього кодексу припускався перехід спадкового майна, що перевищує встановлений максимум 10 тис. крб. золотом, якщо воно складалося з прав, що впливають із укладених органами держави з приватними особами договорів (орендних, концесійних,

будівельних тощо). Згодом до складу спадкової маси могли бути включені патенти на винаходи та грошова оцінка авторського права, що переходить у порядку спадкування до спадкоємця автора. [20, 53]

Обмеження права спадкування ціновою політикою обмеженої вартості спадщини були скасовані лише у березні 1926 року.

Істотні зміни у спадковому праві пов'язані із затвердженням Постановою РНК СРСР «Положення про державні трудові ощадні каси» від 22 грудня 1922 року. У ст. 17 Положення як виняток із загального правила спадкування за заповітом вкладнику надавалася можливість заповісти будь-яку суму вкладу будь-якій особі, в тому числі юридичній, незалежно від того, чи віднесена вона законодавцем до числа спадкоємців за законом. Причиною такої зміни було народне господарство країни, яке потерпало від наслідків громадянської війни і потребувало інвестицій, що й зумовило прийняття такого нехарактерного в цілому для спадкової політики тих років рішення. Відповідно до ст. 418 ЦК УРСР 1922 р. спадкоємцями як за законом, так і за заповітом могли бути лише діти, онуки, правнуки, подружжя, що пережило, а також непрацездатні особи, які потребували утримання й перебували на повному утриманні спадкодавця не менше одного року до його смерті. Таким чином, критеріями для закликання особи до числа спадкоємців були кровна спорідненість, шлюбні відносини й утриманство. Всі спадкоємці закликалися до спадкування одночасно і спадщина ділилася між ними порівну; предмети домашнього вжитку та домашньої обстановки отримували понад свої частки ті спадкоємці, які мешкали разом із спадкодавцем.

З прийняттям нових законодавчих актів і затвердженням Союзного Договору виникла необхідність зміни Положення про державний нотаріат, оскільки низка його принципів не відповідала новому законодавству Радянської держави. 20 квітня 1923 р. було розроблено і прийнято українське нотаріальне «Положення про державний нотаріат». Цим документом передбачено створення у всіх містах, а також найбільш важливих пунктах сільської місцевості державних нотаріальних контор. На нотаріусів поклали вчинення восьми видів

нотаріальних дій, зокрема: вчинення різних актів відповідно до чинного законодавства; засвідчення різних договорів, які підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню; вчинення та засвідчення за бажанням сторін договорів, які не підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню; вчинення протестів векселів; засвідчення довіреностей і копій з різних документів та виписок з торгівельних книг, а також власноручності підписів; посвідчення фактів, а саме: часу подання документів, перебування особи в певному місці, клопотання, пояснення або передачі заяви (вимоги) від однієї особи до іншої тощо; видача виписок і копій з нотаріальних книг та реєстрів; прийняття на зберігання документів. [15, 75]

В Положенні про судоустрій УСРР від 23 жовтня 1925 року передбачено окремий розділ VIII «Про державний нотаріат», яким охоплено організаційні питання діяльності нотаріату.

16 грудня 1925 р. в Україні Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народних Комісарів УСРР за № 557 «Про надання чинності Нотаріальному Положенню» було прийнято нове Нотаріальне положення. Складалося воно лишень із 37 артикулів (пунктів). Особливістю Нотаріального положення було те, що воно регулювало лише порядок вчинення нотаріальних дій, а загальні положення щодо діяльності органів нотаріату регулювало Положення про судоустрій УСРР. Нотаріальними конторами керували нотарі на правах завідувачів; при них могли бути помічники на правах заступників. Реєструвати акти можна було у будь-якій нотаріальній конторі, за винятком угод щодо нерухомості, які засвідчували лише у конторі за місцем розташування майна. Надалі нотареві документи могли бути складені за бажанням сторін російською або українською мовою, але нотар мав робити свої записи лише українською.

Із набранням чинності Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти цивільного стану УРСР від 31 травня 1926 р. розширилося коло спадкоємців за рахунок включення в нього усиновлених та їх нащадків. Спадкування за законом мало місце в усіх випадках, якщо воно не змінювалося заповітом. Так,

передбачалась можливість спадкування за двома варіантами – за законом і за заповітом. За відсутності зазначених спадкоємців майно померлого визнавалося виморочним і переходило в дохід держави. Свобода заповідальних розпоряджень була вкрай обмежена. Заповіт визначався як розпорядження спадкодавця про своє майно на випадок смерті, ним розподілялися спадкові частки між усіма спадкоємцями за законом у нерівних частинах, або відписувалося усе майно одному чи тільки деяким. Заповітом спадкодавець міг позбавити одного, декого або всіх законних спадкоємців спадщини. В останньому випадку уся спадщина або її частка позбавленого спадкоємця переходила у прибуток держави. Окрім зазначеного вище, було прийнято низку актів, які доповнювали законодавство щодо спадкування. [20, 58]

14 травня 1926 р. ЦВК та Раднарком СРСР видали постанову «Про основні принципи організації державного нотаріату». В ній були сформовані основні принципи організації та діяльності нотаріальних органів, а також завдання державних нотаріусів. До компетенції нотаріальних контор належали такі дії: нотаріальне посвідчення угод; вчинення передбачених законом протестів; засвідчення вірності копій документів; засвідчення автентичності підписів; посвідчення обставин і фактів, спроможних мати юридичне значення, в яких нотаріус може особисто і безпосередньо переконатися і для посвідчення яких закон не встановлює іншого порядку; реєстрація арештів, що накладаються на будівлі; зберігання документів; інші дії, передбачені законодавством союзних республік.

В Українській РСР постановою ВУЦВК і РНК № 20 (у м. Харкові) від 25 липня 1928 р. було прийнято Положення, згідно з яким державні нотаріальні контори утримувались коштом оплат, що надходили за нотаріальні дії, називалося воно «Нотаріальна устава». Вказане Положення характеризується такими основними моментами: 1) розширено функції нотаріальних контор – їм передані справи особливого судочинства, які були раніше підсудні судам (виконавчі написи на безспірних зобов'язаннях, вжиття заходів до охорони спадкового майна та прийняття в депозит предметів зобов'язань); 2) на

нотаріальні контори покладений обов'язок видавати заставні свідоцтва; 3) розширено нотаріальні функції райвиконкомів, зокрема сільських та селищних рад; 4) введено єдину форму нотаріального засвідчення всіх актів та доказів. Відповідно до нормативного акта, найширшим колом повноважень було наділено нотаріальні контори. До їх компетенції належало вчинення 18 видів нотаріальних дій. [15, 76]

20 жовтня 1937 р. ЦВК і РНК УРСР прийняли постанову про створення в Україні нової розширеної мережі нотаріальних контор. В обласних центрах і містах, відповідно до постанови, створювали обласні та міські нотаріальні контори, припиняли здійснювати нотаріальну діяльність нотаріальні відділи обласних судів. Тимчасом у містах та районних центрах з невеликим обсягом наданих нотаріальних послуг було створено нотаріальні столи.

Період Великої Вітчизняної війни характеризувався тим, що в цей час було введено низку спрощених правил при проведенні нотаріальних дій щодо військовослужбовців. У роки війни з метою захисту інтересів військовослужбовців та членів їхніх сімей 15 вересня 1942 р. Рада Народних Комісарів СРСР прийняла постанову за № 1536 «Про порядок посвідчення довіреностей та заповітів військовослужбовцями у військовий час». Постановою передбачено, що у військовий час всякого виду довіреності, а також заповіти осіб, які знаходяться в лавах Червоної Армії та Військово-Морському Флоті, можуть бути посвідчені, окрім нотаріальних органів, командуванням окремих військових частин, а довіреності і заповіти військовослужбовців, що перебувають на лікуванні в госпіталях, – начальниками госпіталів. Слід зауважити, що дію вказаної постанови було збережено в силі на мирний час. Також Пленум Верховного Суду СРСР дав керівну вказівку щодо призупинення перебігу термінів для прийняття спадщини. [15, 77]

Наступний етап значних змін, спадкового права, пов'язаний із прийняттям Указу Президії Верховної Ради СРСР від 14 березня 1945 р. «Про спадкування за законом і за заповітом». Ці істотні зміни полягали у наступному: 1)

Розширено коло спадкоємців за законом, до числа яких були включені працездатні батьки, брати і сестри померлого; 2) Встановлено черговість закликання до спадщини. Спадкоємці закликалися до спадщини не одночасно, а по порядку; 3) Розширено свободу заповіту (при складанні заповіту заповідач мав можливість на свій розсуд призначити спадкоємця, але із числа спадкоємців за законом).

Зміни в системі управління органами державного нотаріату, а також застарілість норм нотаріального права, прийнятих у період війни, обумовили необхідність перегляду чинного Положення про державний нотаріат. Постановою Ради Міністрів Української РСР від 26 грудня 1956 р. за № 1536 затверджено Положення про Державний нотаріат Української РСР. [20, 59]

Органами, які вправі були вчиняти нотаріальні дії, стали державні нотаріальні контори, а в населених пунктах, де нотаріальні контори не були організовані, певні нотаріальні дії вчиняли виконавчі комітети міських, районних, селищних і сільських рад депутатів трудящих. На посаду нотаріуса призначали осіб, які мали вищу юридичну освіту. Призначення на посади нотаріусів осіб із-поміж молодих спеціалістів, які закінчили юридичні вищі навчальні заклади, провадилося тільки після проходження ними стажування в нотаріальній конторі протягом трьох місяців.

Спадкове право з внесеними до нього у 1945 р. змінами діяло без будь-яких істотних доповнень або вилучень аж до прийняття Верховною Радою СРСР «Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік» від 1962 року. Основні принципові положення спадкового права, закріплені у ст.ст. 117–121 Основ, були конкретизовані у низках цивільних кодексів союзних республік, зокрема, у ЦК УРСР від 18 липня 1963 р. подальшого розвитку спадкове право України набуло в Цивільному Кодексі УРСР 1963 р., де цьому інституту був присвячений окремий розділ. Особливістю того часу було те, що спадкування за законом визнавалося первинним, а спадкування за заповітом – додатковим, тому цей спосіб не дуже поширився й не був ґрунтовно розроблений з правового погляду.

31 серпня 1964 р. Рада Міністрів УРСР прийнятою постановою за № 941 «Про затвердження Положення про державний нотаріат Української РСР та Переліку документів, на підставі яких вчиняються нотаріальні виконавчі написи на стягнення грошей і майна» затверджено Положення про Державний нотаріат УРСР. Положення 1964 р. урахувало норми нового Цивільного кодексу. Зберіглася вимога про вищу юридичну освіту для нотарів зі зауваженням: «В окремих випадках допускається призначення на посаду нотаріуса осіб, які не мають вищої юридичної освіти, але навчаються у вищих юридичних навчальних закладах, лише після проходження ними стажування в нотаріальній конторі протягом 3-х місяців». [15, 79]

У 1970 р. було утворено Міністерство юстиції України, а функції керівництва діяльністю державних нотаріальних контор були передані Мін'юсту, в апараті якого створювався відділ нотаріату. У межах областей керівництво здійснювали відділи юстиції, в штаті яких перебували консультанти з питань нотаріату. У 1973 р. був розроблений і прийнятий новий загальносоюзний акт – Закон СРСР «Про державний нотаріат». На виконання Закону СРСР «Про державний нотаріат» на третьому засіданні дев'ятої сесії Верховної Ради Української РСР восьмого скликання 25 грудня 1974 р. прийнято Закон «Про державний нотаріат», який на законодавчому рівні комплексно врегулював питання діяльності українського радянського нотаріату. Закон Української РСР «Про державний нотаріат», відтворюючи головні положення союзного закону, розвинув його, докладно визначивши порядок вчинення кожної нотаріальної дії. До органів і службових осіб, які вчиняють нотаріальні дії, законодавець відніс: державні нотаріальні контори; виконавчі комітети міських, селищних, сільських Рад народних депутатів (у населених пунктах, де немає державних нотаріальних контор); консульські установи Союзу РСР; службові особи, що посвідчують заповіти і довіреності, які мають силу нотаріально посвідчених документів. Претендент на посаду державного нотаріуса мусив бути громадянином СРСР, мати вищу юридичну освіту. В деяких випадках на посади державних нотаріусів могли призначати

осіб, котрі не мали вищої юридичної освіти, за умови, що вони не менше трьох років працювали за спеціальністю юриста, а також тих, які навчалися на останніх курсах закладів вищої освіти юридичного спрямування. Слід наголосити на тому, що вперше у нормативному акті (статтею 16 Закону Української РСР «Про державний нотаріат») було встановлено право посвідчення службовими особами заповітів і довіреностей, прирівнюваних до нотаріально посвідчених. [15, 81] У Законі СРСР 1973 р. було закріплено і надалі розвинено такі нововведення щодо організації і діяльності нотаріальних органів: уперше на загальносоюзному рівні були визначені завдання державного нотаріату; закріплено принципи законності, дотримання таємниці виконуваних нотаріальних дій, національної мови нотаріального діловодства; розширено сферу судового контролю за нотаріальною діяльністю; вперше врегульовано головні питання застосування радянського нотаріального законодавства до іноземців, а також застосування іноземного права, міжнародних договорів та угод щодо нотаріальної діяльності; іноземним підприємствам та організаціям, а також іноземним громадянам та особам без громадянства незалежно від того, проживали вони в СРСР чи ні, була надана можливість звернення в державні нотаріальні контори.

Отже, слід зазначити, що історія розвитку спадкового права та нотаріату налічує вже багато сторіч. Ще стародавнім римським правом було розроблено положення про спадкування та поняття спадкового права, зокрема, сформульовано й проведено думку про універсальний характер спадкового правонаступництва, визначено коло спадкоємців, поняття кровного споріднення та особливостей його визначення, а також вперше створено інститут зберігання та охорони спадкового майна. Ці положення знаходили своє відображення в перших правових актах Київської Русі і Литовських статутах, законодавстві Російської імперії, законодавчих актах радянських часів та в новому українському законодавстві, що свідчить про стабільність даного інституту цивільного права і його важливе значення для регулювання суспільних відносин цивільно-правового характеру.

Поряд зі спадковим правом у римському праві відбулося зародження нотаріату у ролях писарів та табеліонів, які вважаються праобразом сучасного нотаріату. Зародження нотаріату на теренах України відбулося в лоні церкви у XIV столітті. З того час нотаріат пройшов складний шлях подальшого становлення: об'єднання обов'язків нотаріуса з іншими посадовими особами, заміщення іншими особами (писарями, печатниками і т. д.), та постійний вплив на формування нотаріату законодавств держав, частиною яких була Україна. XX ст. стало завершальним етапом формування сучасного нотаріату. Найменш сприятливою була перша чверть століття, оскільки з приходом більшовиків нотаріат було фактично скасовано, а у 1921 році – відмінено, та передано право на виконання нотаріальних функцій іншим органам. У тому ж 1921 р. нотаріат було відновлено, а з 1937 інститут нотаріату укріпився та став відносно стабільним. Законодавство, що стосувалось нотаріату лишень доповнювалося та коригувалося, зокрема у воєнні періоди воно підлаштовувалося під вимоги часу.

1.2 Розвиток спадкового права та нотаріату за незалежної України

Нова глава в історії українського нотаріату починається з 24 серпня 1991 р., з Акту проголошення незалежності України, та пов'язаного з цією подією подальшого розвитку українського законодавства. З переходом суспільства до ринкових відносин, виникненням інституту приватної власності, оренди, розвитком підприємницької діяльності і процесів приватизації стало зрозуміло, що державний нотаріат до роботи в нових умовах не готовий.

Кризова економічна ситуація в Україні, необхідність виділення значних фінансів на вирішення нагальних соціально– економічних проблем відсували державне регулювання проблем нотаріату на далеке майбутнє.

Все це об'єктивно обумовило потребу радикального вдосконалення нотаріальної служби в державі. На конференції нотаріусів 22 квітня 1993 р. було створено Українську нотаріальну палату, яку офіційно зареєструвало Міністерство юстиції України. Основна мета Української нотаріальної палати

полягає в об'єднанні на професійній основі зусиль нотаріусів для задоволення та захисту їхніх законних соціальних та інших спільних інтересів, сприяння підвищенню їх професійного рівня та вдосконаленню правової допомоги, що надається органами нотаріату громадянам, підприємствам і організаціям. Відповідно до нагальної потреби часу 2 вересня 1993 р. Верховною Радою вже незалежної України було прийнято Закон України «Про нотаріат», який набув чинності 1 січня 1994 р. і діє досі, з численними змінами. Завдяки йому інститут нотаріату отримав нове дихання, оскільки поряд із державним нотаріатом з'явився новий інститут – приватний нотаріат. [61]

Закон встановив права та обов'язки нотаріусів, спосіб їх призначення на посаду, відомчу підлеглисть. Впроваджено присягу, що її складає особа, якій уперше надається право займатися нотаріальною діяльністю.

Також закон містить загальні положення, що регламентують організацію діяльності органів нотаріату, зокрема реєстрацію приватної нотаріальної діяльності, порядок заміщення посади нотаріуса, анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю та інше. Також у ньому детально регламентовано правила вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та застосування нотаріусами законодавства іноземних держав.

Крім Закону, з'являються й інші нормативні акти, наприклад Указ «Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні» 1998 р. та інші.

18 червня 1994 р. Наказом Міністерства юстиції України № 18/5 було затверджено Інструкцію про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Наступна Інструкція про вчинення нотаріальних дій нотаріусами України була затверджена Наказом Міністерства юстиції України 3 березня 2004 р. № 20/5, який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 3 березня 2004 р. за № 283/8882. [57]

Кардинальні зміни до Закону України «Про нотаріат» було внесено у 2008 році, коли проводилася так звана «мала» нотаріальна реформа. Така реформа була зумовлена прийняттям Цивільного кодексу України 2003 р., який містив чимало новел. Так, новий ЦК України, прийнятий у 2003 р., вніс деякі

позитивні зміни щодо спадкування, на відміну від ЦК УРСР. Це такі зміни, як про розширення кількості черг на спадкування з однієї до п'яти; право на укладення заповіту подружжя; можливість укладення секретного заповіту, а також заповіту з умовою тощо. Всі ці зміни є досить прогресивними і актуальними. [55]

З 1 червня 2009 р. набрали чинності норми цього Закону стосовно оформлення спадкових прав та видачі свідоцтв про право на спадщину приватними нотаріусами, які зрівняли повноваження приватних і державних нотаріусів. Також у новій редакції викладено ст. 8 Закону України «Про нотаріат», яка присвячена нотаріальній таємниці. [55]

Новий поштовх реформі нотаріату дав наказ міністра юстиції України від 24 грудня 2010 р., яким була затверджена Концепція реформування органів нотаріату в Україні. Головною метою реформування нотаріату було окреслено надання населенню послуг правового та нотаріального характеру відповідно до міжнародних стандартів, а також поступове та системне реформування українського нотаріату як інституту позасудового захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб. [15, 83]

У ст. 3 Закону України «Про нотаріат» (в редакції Закону України від 6 вересня 2012 р. № 5208-VI) встановлено, що нотаріусом може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Однак не може бути нотаріусом особа, яка має судимість, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду. Порівняльний аналіз норм ст. 3 Закону України «Про нотаріат» (в редакції Закону № 3426-XII від 2 вересня 1993 р., в редакції Закону України від 1 жовтня 2008 р. № 614-VI та в редакції Закону України від 6 вересня 2012 р. № 5208-VI) свідчить про істотне коригування інституту нотаріуса, зокрема посилення вимог до особи, яка бажає стати нотаріусом: обов'язкове володіння

особою українською мовою, наявність юридичного стажу, обов'язкова праця помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки.

З метою забезпечення реалізації Концепції реформування органів нотаріату в Україні у 2012 р. було внесено зміни до Закону України «Про нотаріат», які набули чинності 1 січня 2013 р.

Ними вперше з часу незалежної України наведено визначення поняття «нотаріус», за яким він є уповноваженою державою фізичною особою, котра здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності.

З 1 січня 2013 р. набрали чинності зміни до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», які полягають у тому, що державним реєстратором є нотаріус як спеціальний суб'єкт, на котрого покладені функції державного реєстратора речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Нотаріуси, відповідно до Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» в редакції Закону від 26.11.2015 р. № 834-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», з 13 грудня 2015 року наділені повноваженнями державних реєстраторів прав на нерухоме майно та здійснюють державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень як при вчиненні нотаріальної дії, так і без вчинення нотаріальної дії.
[15, 84]

Отже, розпочатий у ХХ столітті розвиток нотаріату радянською владою було продовжено після набуття Україною незалежності.

Одним з найважливіших моментів для історії розвитку нотаріату став закон України «Про нотаріат», прийнятий у 1994 р., який встановив права та обов'язки нотаріусів, спосіб їх призначення на посаду, відомчу підлеглисть, а також ним було впроваджено присягу, що її складає особа, якій уперше надається право займатися нотаріальною діяльністю. Також, окрім вже існуючого державного нотаріату було започатковано новий інститут – приватний нотаріат.

Окрім профільного закону для врегулювання нотаріальної діяльності з'являється низка інших нормативно-правових актів, зокрема підзаконних, які конкретизують та доповнюють законодавство про нотаріат.

Ще одним ключовим моментом для нотаріусів України стало прийняття у 2013 році закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно», оскільки відповідно до редакції закону від 26.11.2015 р. нотаріуси наділені повноваженнями державних реєстраторів прав на нерухоме майно.

Спадкове право зазнало змін з прийняттям нового Цивільного кодексу України 2003 р., який містив чимало новел. Так, новий ЦК України, прийнятий у 2003 р., вніс деякі позитивні зміни щодо спадкування. Основні з них – це розширення кількості черг на спадкування з однієї до п'яти; право на укладення заповіту подружжя; можливість укладення секретного заповіту, а також заповіту з умовою тощо. Всі ці зміни є досить прогресивними і актуальними.

Висновки до розділу I:

Отже, за свою багаторічну історію спадкове право та нотаріат зазнавали постійних змін.

Період Київської Русі був визначним, оскільки саме тоді почали розрізняти спадкування за законом та за заповітом, а у Галицько-Волинській державі роль інституту спадкування за заповітом посилилась.

Нотаріату у період Київської Русі не існувало, він замінювався інститутом свідків та митником. Галицько-Волинській державі їх замінив печатник.

XIV століттяє визначним у історії нотаріату, оскільки під впливом та керівництвом церкви з'являються перші нотаріальні контори на, а перший публічний нотаріус на теренах України, з'явився наприкінці століття у Львові. Після того, повноваження нотаріусів знову були передані писареві, а у період Гетьманщини – генеральним писарям, що діяли при канцелярії гетьманів.

У XVIII ст. в Україні почали діяти публічні міські нотаріуси, а у XIX ст. до них додалися й приватні.

Перша чверть XX ст. була несприятливою і для нотаріату і для спадкового права у зв'язку з відмовою від приватної власності. І нотаріат і спадкове право були фактично скасовані. Подальший розвиток нотаріату, що був розпочатий у XX столітті радянською владою було продовжено після набуття Україною незалежності.

Отже, на підставі вищенаведеного слід зазначити, що вагомий вплив на формування спадкового права крізь усі етапи відіграло римське право, яке заклало підвалини обох інститутів. Також можна дійти висновку, що історія становлення та розвитку спадкового права та нотаріату фактично не пов'язані між собою. Ці два інститути формувались самобутньо і пройшли багато етапів становлення, які пов'язані з незалежністю чи підвладністю українських земель іншим державам, та вимогами тих часів.

РОЗДІЛ 2.

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ СПАДКОВОГО ПРАВА НОТАРІУСАМИ. СУЧАСНИЙ СТАН

2.1 Правовий статус нотаріуса та гарантії здійснення нотаріальної діяльності

Кожного дня до нотаріуса звертаються громадяни з різноманітними питаннями, що потребують правової допомоги. Нотаріус – це не лише фахівець у галузі права, адже його знання не обмежуються лише теорією права, а стосуються також психології, соціології, мовознавства, економіки тощо. Він має високу відповідальність перед суспільством, у зв'язку з виконанням повноважень, наданих державою.

Нотаріальна діяльність – це різновид юридичної діяльності, що має превентивний (попереджувальний) характер та охоплює сукупність постійно або систематично здійснюваних публічних дій, спрямованих на юридичне закріплення безспірних цивільних прав і фактів (надання офіційної сили, вірогідності юридичним правам, фактам і документам), які виконуються органами нотаріату та квазінотаріату, з метою забезпечення захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які звернулися по вчинення нотаріальних дій та надання правової допомоги.

М. Німак у своїй роботі під нотаріальною діяльністю у її змістовому аспекті розуміє правову діяльність нотаріуса або інших уповноважених осіб, яка полягає у вчиненні нотаріальних дій, наданні консультацій щодо їх вчинення, вчиненні інших дій, які безпосередньо пов'язані із нотаріальними діями і підлягають реєстрації вчинення цих нотаріальних дій у реєстрах, книгах та журналах, з метою захисту прав та інтересів осіб, надання безспірним правам і фактам юридичної вірогідності, надання документам юридичної сили. [42, 416]

Відповідно до ст.1 Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. № 3425-ХІІ (далі - Закон), нотаріат в Україні - це система органів і посадових осіб,

на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси). Документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу. [61]

До Закону 01.10.2008 законом України «Про внесення змін до закону України «Про нотаріат»» №614-VI було додано ст. 8-1, що розкриває гарантії нотаріальної діяльності. [55]

М. Бондарєва, пропонує під гарантіями нотаріальної діяльності розуміти правові засоби, які у сукупності (системі) забезпечують належну реалізацію наданих прав та виконання обов'язків всіма суб'єктами нотаріальних правовідносин. [4, 80]

Так, згідно ст. 8-1 Закону держава гарантує і забезпечує рівні умови доступу громадянам до зайняття нотаріальною діяльністю та рівні можливості нотаріусам в організації та здійсненні ними нотаріальної діяльності.

Законодавець звертає увагу на те, що будь-яке втручання в діяльність нотаріуса, зокрема з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення ним неправомірних дій, у тому числі вимагання від нього, його помічника, інших працівників, які знаходяться у трудових відносинах з нотаріусом, відомостей, що становлять нотаріальну таємницю забороняється і тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства.

Також законодавець приділяє увагу гарантіям нотаріальної діяльності у випадку проведення кримінально-процесуальних дій або дослідження доказів. Так, обшук, виїмка, огляд робочого місця (контори) провадяться на підставі та в порядку, встановленому законом; вилучення (виїмка) реєстрів нотаріальних дій та документів, що передані нотаріусу на зберігання в порядку, передбаченому цим Законом, а також печатки нотаріуса не допускається. Такі реєстри

нотаріальних дій, документи чи печатка нотаріуса можуть бути надані суду за мотивованою постановою суду тільки для огляду і повинні бути повернуті судом негайно після огляду. [61]

Ст. 8 Закону, яка включає норми про нотаріальну таємницю також передбачає пункти, згідно з якими довідки про вчинені нотаріальні дії та інші документи надаються нотаріусом протягом десяти робочих днів на обґрунтовану письмову вимогу суду, прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування у зв'язку з кримінальним провадженням, цивільними, господарськими, адміністративними справами, справами про адміністративні правопорушення, що знаходяться в провадженні цих органів, з обов'язковим зазначенням номера справи та прикладенням гербової печатки відповідного органу, а також на обґрунтовану письмову вимогу державного виконавця, приватного виконавця за виконавчим провадженням з обов'язковим зазначенням номера виконавчого провадження та реквізитів виконавчого документа, на підставі якого здійснюється виконавче провадження Національному агентству з питань запобігання корупції на його письмовий запит, здійснений з метою виконання повноважень, визначених Законом України "Про запобігання корупції". [61]

Цією ж статтею передбачено, що нотаріус не має права давати свідчення в якості свідка щодо відомостей, які становлять нотаріальну таємницю, крім випадків, коли цього вимагають особи, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії.

Отже, з вищенаведеного бачимо, що держава всебічно захищає права та законні інтереси нотаріуса, та безпосередньо громадян, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій, при цьому активно акцентуючи увагу на нотаріальній таємниці.

Деякі вчені, зокрема С. Я. Фурса та Є. І. Фурса пропонують теорію, що враховуючи аналіз вказаних норм можна зробити висновок про те, що законодавець говорячи про гарантії нотаріальної діяльності зводить їх до гарантій осіб, які хочуть стати нотаріусами та самим нотаріусам. [68, 42]

Проте, як зазначають Долинська М. нотаріальна діяльність, у широкому її змісті, стосується, насамперед, осіб, які звертаються до нотаріуса за вчиненням нотаріальних дій, тобто отримання нотаріальних послуг. Тому без таких суб'єктів нотаріальна діяльність не здійснюватиметься. Нотаріат має існувати нині, насамперед, для охорони та захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, а не лише за їх рахунок [13, 70].

Примітним є також те, що законодавець при визначенні структурного розташування ст. 8-1 Закону розміщує її одразу наступною після статті, де зазначено нотаріальну таємницю.

Для забезпечення високої якості надання нотаріальних послуг нотаріус повинен відповідати встановленим законом вимогам, які також мають функцію захисту для громадян, котрі звертаються за вчиненням нотаріальної дії та нотаріуса, оскільки на людину, яка прагне стати нотаріусом, покладено достатньо великий ряд вимог, що в свою чергу забезпечує допуск до професії тільки особам, які мають достатньо наполегливості, правової свідомості, грамотності та обізнаності, щоб виконувати покладені на нотаріуса обов'язки сумлінно та якісно.

Так, згідно ст. 3 Закону нотаріусом може бути громадянин України, якому присуджено ступінь вищої юридичної освіти не нижче магістра, який володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Законом України "Про забезпечення функціонування української мови як державної", має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори - не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. [61]

Обмеженням для здійснення нотаріальної діяльності відповідно до Закону є: судимість за вчинення злочину, якщо така судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку (крім реабілітованої особи), зайняття нотаріальною діяльністю особою, дієздатність якої обмежена, або особою, визнаною недієздатною. Правовий статус нотаріуса є комплексним інститутом

юриспруденції, він визнається нормами цивільного, адміністративного, фінансового, податкового права. При цьому вагома частина правового статусу нотаріуса врегульовується адміністративним правом.

Правовий статус у юридичній науці визначається як сукупність прав та обов'язків, які персоніфікують особу в якості учасника юридичних правовідносин. [39, 20]

Правовою основою діяльності нотаріату відповідно до ст. 2 Закону України «Про нотаріат» (далі – Закон) є Конституція України, власне Закон та інші законодавчі акти України. Ст. 7 Закону доповнює попередню статтю, у якій вказано, що нотаріус при вчиненні нотаріальних дій керується законами України, постановами Верховної Ради України, указами і розпорядженнями Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, а на території Республіки Крим, крім того, – законодавством Республіки Крим, наказами Міністра юстиції України, нормативними актами обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Зокрема, окрім згаданого Закону, нотаріуси мають дотримуватися Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (далі – Інструкція), затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р., низки інших нормативно-правових актів галузевого законодавства (цивільного, цивільного процесуального, господарського, земельного, сімейного, трудового, адміністративного) щодо врегулювання конкретних правовідносин. Також згідно з частиною другою ст. 7 Закону нотаріуси у встановленому порядку в межах своєї компетенції вирішують питання, що впливають із норм міжнародного права та укладених Україною міждержавних угод. Отже, кожна нотаріальна дія та нотаріальний акт як підтвердження її вчинення мають підпорядковуватись правовим приписам, тобто вимогам законності. [68, 80]

Правовий статус нотаріуса також безпосередньо визначений законом України «Про нотаріат».

Так, до прав нотаріуса у ст. 4 Закону законодавець відносить:

1) право витребувати від фізичних та юридичних осіб відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій;

2) право одержувати плату за надання додаткових послуг правового та технічного характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, плату за вчинення інших дій, покладених на них відповідно до закону, а також за вчинення приватними нотаріусами нотаріальних дій;

3) складати проекти документів, виготовляти копії документів та виписки з них, а також давати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультації правового характеру. Чинним законодавством нотаріусу можуть бути надані й інші права. (хоча виходячи з Закону норму даної статті скоріше можна віднести до обов'язків) [61]

Згідно зі ст. 5 Закону нотаріус зобов'язаний:

1) здійснювати свої професійні обов'язки відповідно до цього Закону і принесеної присяги, дотримуватися правил професійної етики;

2) сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права і обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду;

3) зберігати в таємниці відомості, одержані ним у зв'язку з вчиненням нотаріальних дій;

4) відмовити у вчиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам;

5) вести нотаріальне діловодство та архів нотаріуса відповідно до встановлених правил;

6) дбайливо ставитися до документів нотаріального діловодства та архіву нотаріуса, не допускати їх пошкодження чи знищення;

7) надавати документи, інформацію і пояснення на вимогу Міністерства юстиції України, його територіальних органів при здійсненні ними повноважень щодо контролю за організацією діяльності та виконанням нотаріусами правил нотаріального діловодства;

8) постійно підвищувати свій професійний рівень, а у випадках, передбачених пунктом 3 частини першої статті 29¹ цього Закону, проходити підвищення кваліфікації;

9) виконувати інші обов'язки, передбачені законом. [61]

Аналізуючи обов'язки нотаріуса можна дійти висновку, що нотаріус свого роду виступає гарантом прав та свобод громадян, забезпечує дотримання вимоги законності, попереджує випадки, коли вчинені правочини можуть спричинити шкоду особі, через її юридичну необізнаність.

Отже, нотаріат в Україні - це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Для забезпечення високої якості надання нотаріальних послуг нотаріус повинен відповідати встановленим законом вимогам, які також мають функцію захисту для громадян, котрі звертаються за вчиненням нотаріальної дії та нотаріуса, оскільки на людину, яка прагне стати нотаріусом, покладено достатньо великий ряд вимог, що в свою чергу забезпечує допуск до професії тільки особам, які мають достатньо наполегливості, правової свідомості, грамотності та обізнаності, щоб виконувати покладені на нотаріуса обов'язки сумлінно та якісно.

Зміни до закону України «Про нотаріат» прийняті у 2008 році, були позитивним зрушенням для нотаріальної діяльності, оскільки закріплені у законі гарантії здійснення нотаріальної діяльності сприяють захисту не тільки прав нотаріуса при здійсненні нотаріальної діяльності, а також захищають інтереси осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій.

На даний час нотаріат є системою органів, які не тільки покликані посвідчувати юридичні факти, а й попереджувати вчинення громадянами дій, які можуть порушити їх права та обов'язки, шляхом попередніх консультацій та роз'яснень з приводу вчинених нотаріальних дій. Ці роз'яснення можуть

стосуватися не тільки цивільних прав та обов'язків, а й, наприклад, сімейних, податкових і т.д..

2.2 Відкриття спадщини. Порядок заведення спадкової справи нотаріусом.

Коли особа, спадкодавець якої помер, звертається до нотаріуса, щоб реалізувати свої спадкові права, в першу чергу останній повинен встановити факт смерті, час і місце відкриття спадщини, коло спадкоємців, наявність заповіту, наявність спадкового майна, його склад та місцезнаходження, та чи є необхідність вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. [57]

На підставі ч. 1 ст. 1220 Цивільного кодексу України та п. 1.1 Глави 10 Розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22.02.2012 р, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 22 лютого 2012 р. за № 282/20595 (далі – Порядок) спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою. У ч.2 ст. 1220 ЦКУ загаданій статті зазначено, що часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. [57] [72]

Ст. 4 закону України «Про нотаріат» надає нотаріусу право витребувати від фізичних та юридичних осіб відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій. Тому керуючись пунктом 1.3. Порядку факт смерті фізичної особи і час відкриття спадщини нотаріус перевіряє шляхом витребування від спадкоємця свідоцтва про смерть, виданого органом державної реєстрації актів цивільного стану або за безпосереднім доступом до реєстру актів цивільного стану. [61] [57]

П. 1.4. Глави 10 Розділу II Порядку встановлено, що у разі неможливості пред'явлення спадкоємцями свідоцтва про смерть спадкодавця або відсутності інформації в реєстрі нотаріус повинен витребувати від органу державної реєстрації актів цивільного стану копію актового запису про смерть

спадкодавця або повний витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян щодо актового запису про смерть. [57]

Якщо смерть громадянина була зареєстрована на території іншої держави, нотаріус повинен керуватися п. 1.5 Порядку, та в якості підтвердження факту смерті використати відповідний документ, виданий компетентними органами іноземної держави, який є дійсним на території України за умови його легалізації, якщо інше не передбачено законом, міжнародними договорами України. [57]

Встановлення часу відкриття спадщини має важливе значення для запобігання порушенню вимог ст. 1270 ЦКУ, і якій вказано, що для прийняття спадщини спадкоємцями для них встановлено шестимісячний строк. Відповідно до ст. 253 Цивільного кодексу України: перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок. Отже, якщо особа померла 01.09.2020 р., то строк на прийняття спадщини її спадкоємцями слід починати обчислювати починаючи з 02.09.2020 р..

Втім, ст. 1270 ЦКУ не є універсальною для всіх випадків та законодавцем було введено додаткові правила, які дозволяють опустити строки. Так, згідно зі стт. 3-4 ЦКУ спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, він не заявив про відмову від неї, а малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків, встановлених частинами другою - четвертою статті 1273 цього Кодексу. [72]

Факт спільного проживання підтверджується довідкою виконавчого органу сільської, селищної або міської ради, сільського голови (у разі якщо відповідно до закону виконавчий орган сільської ради не утворено) про те, де був

zareєстрований померлий та хто був проживав та був zareєстрований з ним на момент смерті.

Пред'явлення такої довідки може мати також превентивну функцію для деяких спадкоємців за законом чи за заповітом від порушення їх спадкових прав. На практиці існують випадки коли спадкоємці з особистих причин хочуть усунути певних осіб від спадкування. Таким чином, при зверненні до нотаріуса вони можуть приховати факт наявності інших спадкоємців відповідної черги (законом не встановлено тут обмежень в залежності від черговості). Але обов'язкова вимога пред'явлення такої довідки, в якій орган місцевого самоврядування вказує де на момент смерті проживав(ла) померлий(а), з ким, та родинні відносини між померлим(ою) та особами, що проживали разом з ним на момент смерті запобігає усуненню таких осіб, якщо вони у піврічний термін не звернулись до нотаріальної контори чи нотаріуса з заявою про прийняття спадщини чи про відмову від неї. Також одночасно вона виступає гарантією для нотаріуса, чії свідоцтва можуть бути визнаними недійсними, якщо спадкоємець, наявність якого мали на меті приховати, звернувся за видачею свідоцтва про право на спадщину після спливу шестимісячного строку. Адже, відповідно до ст. 1301 ЦКУ, свідоцтво про право на спадщину визнається недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, а також в інших випадках, встановлених законом.

Норма ст. 1301 є неоднозначною у застосуванні, через те, що вона може мати обширне тлумачення, але аналіз судової практики дає підстави вважати, що якщо свідоцтво про право на спадщину видане на майно, на яке особа претендувала, вона може звертатися до суду для визнання свідоцтва недійсним. [49, 26]

Доволі дискусійним та цікавим є поняття комморієнтів у спадковому праві. Так, відповідно до ч. 2-3 ст. 1220 Цивільного кодексу України після смерті осіб, які могли б спадкувати одна після одної, та померли протягом однієї доби

спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них, а якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно (тобто діє те саме правило, що стосується осіб що померли протягом однієї доби). Аналогічні норми містяться у п. 1.8. та 1.9. Порядку. [57] [72]

Даними нормами користуються у випадках, коли, наприклад, внаслідок спільного лиха, тіла родичів, яка могли б спадкувати один після одного не можуть знайти, (підняти з дна моря, визволити з-під уламків висотної будівлі), або з окремих частин їхніх тіл не можна визначити точну годину смерті. Саме тут матиме місце застосування вказаних вище норм. Таким чином між такими особами не виникає спадкового правонаступництва, та нотаріус, заводячи спадкові справи повинен пояснити спадкоємцям, що право спадкової трансмісії чи право представлення у даному випадку виключається. Це правило є універсальним і не залежить від виду спадкування.

Проте, якщо спадкоємець, який помер хоча й за кілька годин після спадкодавця, але після настання наступної доби не вважається померлим з ним одночасно та у нього виникає право на спадщину, тому, відповідно, право на спадкування за спадкової трансмісією чи правом представлення виникає й у його спадкоємців. Дане правило міститься у п. 1.10. глави 10 Порядку. [57]

Таке врегулювання може негативно впливати на долю спадкоємців, коли, до прикладу, їх батько з дідусем помирають протягом однієї доби, але батько о першій ночі, а дідусь об одинадцять вечора. Таким чином, виходячи з норм закону, спадкування за правом представлення для онуків виключається, хоча якби різниця становила навіть дві години, але у межах різних діб, то це право є дійсним. Виходячи з цього складно говорити про об'єктивність даної норми. Втім, розуміємо, що такі випадки є нечастими у нотаріальній практиці, це по-

перше, а по-друге позитивним моментом є забезпечення певного «порядку» між спадкоємцями.

Норми, які регулюють місце відкриття спадщини містяться у Цивільному кодексі України та Порядку. Так, ст. 1221 ЦКУ встановлює, що місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна - місцезнаходження основної частини рухомого майна. В особливих випадках місце відкриття спадщини встановлюється законом. Пункт 1.12 Глави 10 Порядку дублює ч.1 ст. 1221 ЦКУ, а також відсилає до ст. 29 ЦКУ, яка регулює поняття місця проживання. [57] [72]

Так, виходячи з норм даних нормативно-правових актів місце проживання особи встановлюється таким чином:

1) Місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово.

2) Місцем проживання фізичної особи у віці до десяти, та від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, але дитиною у віці від 10 до 14 років може бути за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна, інше місце проживання.

3) Місцем проживання недієздатної особи є місце проживання її опікуна або місцезнаходження відповідної організації, яка виконує щодо неї функції опікуна.

4) Після смерті військовослужбовців строкової служби, а також осіб, які навчалися в навчальних закладах, що розташовані поза місцем їх проживання, місцем відкриття спадщини визнається те місце, де вони проживали до призову на строкову військову службу або до вступу до відповідного навчального закладу.

5) Після смерті громадянина, який проживав у будинку-інтернаті для осіб з інвалідністю, ветеранів, самотніх осіб та людей похилого віку, іншому закладі соціального призначення, місцем відкриття спадщини вважається місцезнаходження відповідного закладу.

6) Місцем відкриття спадщини після осіб, померлих в установах виконання покарань, визнається останнє місце проживання до арешту (взяття під варту).

7) Після смерті громадянина, який проживав на території монастиря, храму, іншого культового будинку, місцем відкриття спадщини вважається місцезнаходження відповідного будинку.

8) Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна. Якщо об'єктів нерухомого майна декілька і їх місцезнаходження різне, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження одного із об'єктів цього майна на вибір спадкоємця(ів).

9) Якщо спадкодавець, якому належало майно на території України, мав останнє місце проживання на території іноземної держави, місце відкриття спадщини визначається на підставі Закону України „Про міжнародне приватне право”.

а) відповідно, розділом 10, стт. 70 та 71 закону України «Про міжнародне приватне право» встановлено, що спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був. Вибір права спадкодавцем буде недійсним, якщо після складання заповіту його громадянство змінилося;

б) спадкування нерухомого майна регулюється правом держави, на території якої знаходиться це майно, а майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні, - правом України. [57] [60] [61] [72]

Ч. 6 ст. 29 ЦКУ зазначено, що фізична особа може мати кілька місць проживання. Порядок врегулює спосіб встановлення місця проживання такої особи наступним чином: «Якщо спадкодавець мав декілька місць проживання, місцем відкриття спадщини вважається останнє місце реєстрації спадкодавця». [72]

У випадку, якщо місце проживання особи невідоме, нерухоме майно у спадкодавця відсутнє, то нотаріуси, при встановленні місця відкриття спадщини повинні також керуватись Порядком, в якому вказано, що за відсутності нерухомого майна місцем відкриття спадщини є місцезнаходження основної частини рухомого майна, що може бути підтверджено свідоцтвом про державну реєстрацію транспортного засобу, витягом з реєстру прав власності на цінні папери тощо.

Згідно з розділом 2 главою 10 п. 1.13. Порядку документами, що підтверджують місце відкриття спадщини є: довідка про реєстрацію/останнє місце проживання виконавчого органу сільської, селищної або міської ради, сільського голови (у разі якщо відповідно до закону виконавчий орган сільської ради не утворено), що здійснює реєстрацію, зняття з реєстрації місця проживання особи на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, на яку поширюються повноваження відповідної сільської, селищної або міської ради, або іншим документом, що може підтверджувати відповідний факт (копія актового запису про смерть, домова книга тощо). Також зазначено, що місце відкриття спадщини не може підтверджуватись свідоцтвом про смерть. У разі відсутності у спадкоємців документів, що підтверджують місце відкриття спадщини, нотаріус роз'яснює спадкоємцям їх право на звернення до суду із заявою про встановлення місця відкриття спадщини. У такому випадку місце відкриття спадщини підтверджується копією рішення суду, що набрало законної сили. [57]

Нотаріус встановлює факт наявності заповіту в першу чергу під час консультації з особою, яка звернулася для подачі заяви після смерті

спадкодавця. Так, навіть якщо особа ці дані приховала, або не знала про наявність заповіту то нотаріус, при заведенні спадкової справи, керуючись розділом 2, главою 10, п. 2.2 Порядку при заведенні спадкової справи перевіряє наявність заведеної спадкової справи, спадкового договору, заповіту за даними Спадкового реєстру [56]. Тому, якщо заповіт був належним чином зареєстрований у Спадковому реєстрі, нотаріусу про це стане відомо, та він зможе витребувати оригінал або дублікат заповіту, або направити нотаріальний запит для отримання інформації про заповіт.

У випадку відсутності заповіту та спадкування за законом спадкоємцям померлого необхідно встановити наявність родинних зв'язків для вступу у спадщину. Для цього, нотаріусу необхідно подати відповідні документи. Так, наприклад, якщо спадкоємцем першої черги є дружина/чоловік померлого, подається свідоцтво про шлюб, якщо спадкують діти після батьків – подаються свідоцтва про народження дітей, а також, якщо спадкоємець змінив прізвище (через укладення шлюбу чи з інших причин), документ, що підтверджує зміну прізвища (свідоцтво про шлюб, свідоцтво про зміну імені). Відповідно кожні родинні зв'язки встановлюються по-різному, але у випадку наявності розбіжностей в документах, що доволі часто стається у нотаріальній практиці, нотаріус має право видати такій особі відмову та запропонувати у судовому порядку встановити факт родинних відносин з померлим.

Наявність спадкового майна встановлюється шляхом витребування відповідних даних та документів, що підтверджують право власності на спадкове майно за померлим від спадкоємців.

Отже, ключовими аспектами, що повинен встановити нотаріус та які дають йому підстави для заведення спадкової справи є: встановлення факту смерті, шляхом подання особою, що звернулась, свідоцтва про смерть, виданого відповідним органом реєстрації актів цивільного стану (а якщо воно відсутнє, факт смерті встановлюється в інші способи, встановлені законодавством), часу і місця відкриття спадщини (дата смерті зазначається у свідоцтві про смерть, а місце встановлюється відповідно до положень

Цивільного кодексу України, Порядку, ЗУ «Про міжнародне приватне право» та найчастіше підтверджується довідкою органу місцевого самоврядування), кола спадкоємців (встановлення якого залежить від наявності чи відсутності заповіту, його змісту), наявність спадкового майна та його склад (встановлюється шляхом пред'явлення нотаріусу документів, що підтверджують за померлим право власності на рухоме та нерухоме майно), хоча, виходячи з нотаріальної практики, спадкова справа може бути заведена без пред'явлення цих даних, а вони можуть бути встановлені нотаріусом вже під час звернення особою за видачою свідоцтв, та чи є необхідність вжиття заходів щодо охорони спадкового майна.

2.3 Положення про спадкування за законом та за заповітом, їх застосування нотаріусами.

Спадковому праву у Цивільному кодексі України присвячена книга шоста, яка має назву «Спадкове право». Ця книга складається з таких глав: Загальні положення про спадкування (гл. 84); Спадкування за заповітом (гл. 85); Спадкування за законом (гл. 86); Здійснення права на спадкування (гл. 86); Виконання заповіту (гл. 88); Оформлення права на спадщину (гл. 89); Спадковий договір (гл. 90). [72]

Спадкове право також активно розвивається і поза межами Цивільного Кодексу України. Так, норми спадкового права містяться на сьогодні в Земельному кодексі України, Податковому кодексі України, Законах України «Про міжнародне приватне право», «Про банки і банківську діяльність», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України», «Про нотаріат», та інших. А також у низці підзаконних актів, наприклад, Положенні про Спадковий реєстр, що затверджене наказом Міністерства юстиції України № 1810/5 від 17 жовтня 2000 р., Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений Наказом Міністерства юстиції України № 296/5 від 22 лютого 2012 р. тощо. Як бачимо, такі «вкраплення» норм спадкового права в різних

законодавчих актах свідчать про значний розвиток спадкового права поза межами ЦК України і їх кількість з кожним роком зростає.

У теорії спадкового права багато науковців пропонують визначати спадкування за заповітом як «спеціальне» відносно до спадкування за законом.

Так, наприклад Кобзар В. В. пише у своїй праці: «...І тут є підстави стверджувати, що загальним видом спадкування є спадкування за законом, а спадкування за заповітом є спеціальним видом спадкування. Дозволивши фізичній особі скласти заповіт, законодавець при цьому зобов'язав її дотримуватися норм діючого законодавства, обмежуючи тим самим її волю при вирішенні питань, пов'язаних із визначенням осіб, до яких можуть перейти належні їй майнові та деякі немайнові права у випадку своєї смерті...» [24, 157]

З думкою авторки складно погодитись, оскільки: існують історичні докази того, що подібне розмежування є беззмістовним та необґрунтованим; спадкуванню за заповітом законодавець у Цивільному кодексі України 2003 приділяє не менше уваги ніж спадкуванню за законом, та навіть розміщує його перед главою про спадкування за законом; на практиці, спадкування за заповітом завжди має перевагу над спадкуванням за законом, оскільки при вирішенні питань, що стосуються спадкування, нотаріус в першу чергу керується ч.1 ст. 1223 ЦКУ, якою визначено, що право на спадкування мають особи, визначені у заповіті, а ч.2 передбачено, що у разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за законом одержують особи, визначені у статтях 1261-1265 цього Кодексу.

Аргументація стосовно того, що законодавцем встановлено певні обмеження при складанні заповіту такі як те, що дотримання норм законодавства обмежує волю при вирішенні питань, пов'язаних із визначенням осіб, до яких можуть перейти майнові та деякі немайнові права спадкодавця, у випадку його смерті є не обмеженням, а врегулюванням. Сам інститут спадкування за заповітом навпаки розширює спектр прав особи, яка склала

заповіт, оскільки вона має право призначити спадкоємцем будь-яку особу, незважаючи на ступінь споріднення, в тому числі юридичних осіб, громаду, державу, вона може охопити заповітом все майно, або його частину, може обмежити право на спадкування осіб, які мали б право на спадкування за законом, особа має право на встановлення заповідального відказу, а також підпризначити спадкоємців, на випадок смерті першого спадкоємця за заповітом до часу відкриття спадщини та інше.

Всі наведені аргументи підкріплюються принципами спадкового права, зокрема принципом свободи волевиявлення спадкодавця і спадкоємців. Тестаментоздатний спадкодавець в будь-який час має можливість скласти заповіт на все майно чи його певну частку, змінити заповіт чи скасувати взагалі. Принцип свободи волевиявлення спадкодавця знайшов своє закріплення у ст.ст. 1234–1237, 1240, 1242–1244. [20, 105]

Отже, на підставі вищенаведеного встановлено, що спадкування за заповітом є не спеціальним, а самостійним інститутом спадкового права а також те, що першочергово нотаріуси під час застосування положень спадкового права повинні встановити: було складено померлою особою заповіт, чи ні і вже від цього факту залежатимуть його подальші дії.

Так, якщо заповіт було складено, нотаріус повідомляє, що право на спадкування, відповідно до ч.1 ст. 1223 ЦКУ, мають особи, що зазначені у заповіті. Заповіт – особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті, при цьому заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин.

У науково-правовому полі існує багато різних думок про правову природу заповіту, та особливої уваги заслуговує думка Писаревої Е.А. з цього приводу. Авторка виділяє цілих вісім характерних заповітові рис, серед яких:

1) заповіт є актом, в якому виражена воля однієї особи, – потенційного спадкодавця, названого заповідачем, тому це односторонній правочин. Про укладення заповіту заповідач має право повідомити

зацікавлених осіб і надати їм примірник заповіту. Дійсність заповіту в жодному разі не залежить від згоди спадкоємців з його змістом чи його заперечення.

2) заповіт – правочин, безпосередньо пов'язаний з особою заповідача. У заповіті повинна знайти точне і повне вираження особиста воля заповідача, тому він має бути зроблений заповідачем особисто. Не допускається складання заповіту від імені заповідача його представником, нехай і прямо уповноваженим на здійснення такого правочину.

3) заповіт є не лише особистим, а й одноосібно вчиненим актом, тому неприпустиме включення до одного документа розпоряджень кількох осіб на випадок смерті, крім випадків спільного заповіту подружжя.

4) заповіт – це розпорядження на випадок смерті. Його дія настає з моменту смерті заповідача чи дня набуття законної сили рішення суду про оголошення його померлим. Ця ознака є специфічною для заповіту.

5) заповіт за життя заповідача не створює для осіб, призначених спадкоємцями, ніяких прав та обов'язків.

6) посмертний характер дії заповіту визначає ще одну його властивість – таємність учинення цього правочину. До відкриття спадщини нотаріус, інші посадові та службові особи, котрі засвідчують заповіт, фізичні особи, які підписують заповіт, якщо заповідач через хворобу або фізичні вади не може зробити цього власноруч, а також свідки не мають права розголошувати відомості про факт складання заповіту, його зміст, скасування чи зміну заповіту.

7) заповіт є розпорядженням про долю прав та обов'язків спадкодавця, що можуть переходити за спадкуванням, і про права й обов'язки, які можуть виникнути на підставі заповіту.

8) чинне законодавство висуває особливо суворі вимоги до форми заповіту. Визнаючи припустимим тільки письмовий заповіт, законодавець вимагає, щоб вірогідність і правильність його вчинення були підтвержені адміністративним за своєю природою актом засвідчення його відповідними особами, зазначеними в законі. [53, 401-402]

Отже, заповіт – це акт, який не породжує юридичні наслідки за життя заповідача, містить у собі одностороннє розпорядження фізичної особи, вчинене у встановленій законом формі, про те, що має бути виконане після її смерті, і, головним чином, «щодо переходу її майна на користь визначених осіб» [53, 402]

Проте, існують винятки, коли право спадкоємців за заповітом може бути обмежене. Для того, щоб захистити незахищені деякі населення, законодавець запроваджує ст. 1241 ЦКУ. Так, відповідно до зазначеної статті малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). Отже, із норми даної статті стає зрозуміло, що право на обов'язкову частку мають лише ті особи, які за відсутності заповіту спадкували б за законом у першій черзі.

У науковому полі серед науковців-правознавців ведуться дискусії щодо правової природи спадкування права на обов'язкову частку, так виникли такі три теорії: 1) спадкування за правом на обов'язкову частку є особливим порядком спадкування за заповітом; 2) спадкування за правом на обов'язкову частку є аналогічним спадкуванню за законом; 3) спадкування обов'язкової частки є особливою третьою підставою наступництва в спадковому праві.

Слід погодитися з думкою Павлюк Н. М., яка зазначає «більш правильно буде вважати, що спадкування за правом на обов'язкову частку зумовлює виникнення особливого порядку правонаступництва на підставі закону поряд зі спадкуванням за заповітом, оскільки безспірним є той факт, що спадкування обов'язкової частки можливе лише за наявності заповіту. Це такий особливий порядок, який встановлений законом і не може бути змінений заповітом». [46, 226]

Для підтвердження даної теорії слід також зазначити, що законодавець у Правилах ведення нотаріального діловодства, затверджених Наказом «Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства» 22.12.2010 р. та

зареєстрованому в Міністерстві юстиції України 23 грудня 2010 р. за № 1318/18613 (далі – Правила), у додатку №25 до Правил закріплює форму №9, що присвячена обов'язковій частці, та згідно з текстом додатку дане свідоцтво про право на спадщину видається «за законом». [58]

Статтею 1222 Цивільного кодексу України встановлено, що спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини.

Відповідно до ст. 1223 ЦКУ спадкування за законом має місце у разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини. [72]

Порядок закликання до спадкування за законом визначений стт. 1261-1265 ЦКУ. Ст. 1258 закріплено, що спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово. Черговість спадкоємців залежить від ступеня споріднення їх зі спадкодавцем.

Відповідно ст. 1261-1265 ЦКУ, черговість спадкування за законом є наступною:

I - діти спадкодавця (в тому числі усиновлені), той із подружжя, який його пережив, батьки (в тому числі усиновителі), а також діти, що народилися після смерті спадкодавця;

II - рідні брати та сестри спадкодавця, дід, баба померлого як з боку матері, так і з боку батька.

III - рідні дядько та тітка спадкодавця;

IV - особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше ніж п'ять років до відкриття спадщини.

V - інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення. Крім того, у п'яту чергу мають право на спадкування за законом утриманці спадкодавця, які не були членами його

сім'ї. До них відносяться неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування. [72]

Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, встановлених статтею 1259 цього Кодексу. У ст. 1259 закріплено випадки, коли черговість спадкування за законом може бути змінена, зокрема, до таких підстав належить: нотаріально посвідчений договір заінтересованих спадкоємців та судове рішення, якщо особа, що відноситься до наступних черг протягом тривалого часу опікувалась спадкодавцем. [72]

У межах однієї і тієї самої черги спадкоємці спадкують майно померлого в рівних частках, крім випадків, коли на підставі ч.2 ст. 1274 особа не відмовилась від своєї частки на користь іншої особи.

Згідно статті 1268 ЦКУ спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її. Згідно п.п.3.1-3.6 глави 10 розділу II Порядку право на спадкування здійснюється спадкоємцями шляхом прийняття спадщини або її неприйняття. [57] [72]

Згідно з ч.2 ст. 1221 ЦКУ часом відкриття спадщини є день, коли особа померла, або була оголошена померлою. Відповідно, з цього дня починається відлік терміну, що становить шість місяців, для прийняття спадщини (ч.1 ст.1270 ЦКУ). Протягом цього терміну, в особи, яка виступає спадкоємцем виникає можливість реалізації її спадкових прав.

Суб'єкт цивільних правовідносин набуває статусу спадкоємця за умови наявності підстав для здійснення права на спадкування, які оцінюються у своїй сукупності на момент відкриття спадщини [70, 56].

Слід погодитися з позицією науковців, що спадкові права виникають у спадкоємців ще з моменту відкриття спадщини, адже у них виникає право волевиявлення стосовно спадщини, що відкрилась, а вже реалізація цього права

забезпечується шляхом подання відповідних заяв про прийняття спадщини або відмову від неї. [70, 58]

В правовій доктрині існує розмежування способів прийняття спадщини:

- формальний спосіб, який передбачає подання уповноваженому суб'єкту відповідної заяви, та

- фактичний спосіб, під яким розуміють вчинення дій, яким законодавець у контексті певних правовідносин надає юридичного значення.

Статтею 1269 ЦКУ встановлено, що спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу або в сільських населених пунктах - уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини. [72] Втім, на практиці така заява підлягає подальшій реєстрації у органах нотаріату.

П. 2.1. Глави 10 63 Розділу II Порядку доповнює письмові форми підтвердження прийняття спадщини також повідомленням та телеграмою: «спадкова справа заводиться нотаріусом за місцем відкриття спадщини на підставі поданої (або такої, що надійшла поштою) першої заяви (повідомлення, телеграми) про прийняття спадщини...». [57]

Заява у вузькому розумінні є невід'ємною частиною нотаріальної процедури здійснення права на спадкування, вона є необхідним інструментом у встановленні складу спадкових правовідносин. Адже нотаріус приймає і реєструє заяву, на якій справжність підпису не засвідчена та яка надійшла поштою, чи то телеграму, повідомлення, заводить спадкову справу (якщо така ще не заведена) та повідомляє про необхідність надіслати заяву, оформлену належним чином (справжність підпису на таких заявах має бути нотаріально засвідченою), або особисто прибути до нотаріуса за місцем відкриття спадщини (п. 3.5. Глави 10 Розділу II Порядку). [57]

Заява про прийняття спадщини подається спадкоємцем особисто (ч. 2 ст. 1269 ЦК України). Законодавством України не передбачена можливість прийняття спадщини через представника на підставі довіреності. Прийняття

спадщини від імені малолітньої, недієздатної особи здійснюють її законні представники (батьки (усиновлювачі), опікун) (ч.ч. 3-4 ст. 1269 ЦК України). [72]

Відповідно до п.п. 3.3 - 3.5. Глави 10 Розділу II Порядку заяви про прийняття спадщини подаються спадкоємцем особисто нотаріусу за місцем відкриття спадщини у письмовій формі. Якщо спадкоємець особисто прибув до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, нотаріальне засвідчення справжності його підпису на такій заяві не вимагається. У цьому випадку нотаріус встановлює особу заявника, про що на заяві робиться відповідна службова відмітка, яка скріплюється підписом нотаріуса. [57]

ЦКУ встановлено перелік випадків, коли підставою виникнення спадкових прав є не дії, а факти. Наприклад: факт спільного проживання, особливий статус спадкоємця: малолітній, неповнолітній, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків встановлених ЦКУ.

Прийняття спадщини особами, які проживали разом із спадкодавцем, – це правочин, який вчиняється шляхом утримання від дій. [70, 60 с.] Вищезазначені особи вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків їхньої відмови від спадщини, а щодо малолітніх та недієздатних осіб – відмови, здійсненої від їхнього імені батьками (усиновлювачами), опікуном з дозволу органу опіки та піклування. Слід зауважити, що якщо така відмова не була подана у встановлений законом шестимісячний термін – такі спадкоємці втрачають можливість після його спливу відмовитись від прийняття спадщини.

Іноді підстави для здійснення права на спадкування повинні бути доведеними у судовому порядку. У такому випадку нотаріус повинен роз'яснити особі на яких підставах він не може завести спадкову справу та видати свідоцтва, а повинен запропонувати звернутися до суду. Наприклад, рішення суду може слугувати підставою здійснення права на спадкування якщо буде встановлено родинні відносини із спадкодавцем, проживання з ним однією сім'єю, постійне проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини.

ЦК України містить статтю 1276 під назвою «Перехід права на прийняття спадщини». Відповідно до положень зазначеної статті, якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія). Право на прийняття спадщини у цьому випадку здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він продовжується до трьох місяців.[72]

Слід погодитись із думкою Федорич І. Я., яка полягає тому, що «із змісту даної статті випливає, що суттю спадкової трансмісії є перехід лише самого права на прийняття спадщини. Проте можливість переходу лише однієї правомочності із змісту суб'єктивного права видається цілком нелогічною та такою, що порушує права та законні інтереси спадкоємців. Таким чином, спадкоємці, які спадкують у порядку спадкової трансмісії позбавляються права на відмову від спадщини, у тому числі на користь інших спадкоємців, та неприйняття спадщини, а також цілого комплексу правових наслідків реалізації зазначених правомочностей.» [70, 54]

Втім, у такому випадку спадкоємець, що бажає відмовитись від прийняття спадщини за спадковою трансмісією може реалізувати дане право шляхом утримання від дій на підстав ч. 1 ст.1272 ЦКУ. Але тоді ані нотаріус, ні інші спадкоємці, якщо вони наявні не можуть бути запевненими у тому, що такий спадкоємець не скористається правом на продовження строку для прийняття спадщини, що передбачене ч. 3 ст. 1272 ЦКУ. Також відмова шляхом утримання від дій не є можливою, якщо спадкоємець померлим проживав разом з померлим. У такому разі до свідоцтв про право на спадщину, якщо такі були видані, будуть вноситись зміни, зареєстроване нотаріусом право власності на об'єкти нерухомості також зазнає поділу та перереєстрації.

Тож слід погодитись з пропозицією авторки щодо викладення статті 1276 ЦК України у новій редакції шляхом встановлення можливості переходу власне

самого права на спадкування, замість права на прийняття спадщини, та викладення у запропонованому нею змісті «Якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг здійснити права на спадкування, право на спадкування в межах належної йому частки спадщини, крім права на обов'язкову частку у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія). Право на спадкування у цьому випадку здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він продовжується до трьох місяців.» [70, 55]

В нотаріальному процесі існує також така категорія як спадкоємець, який спадщину прийняв та не оформив своїх спадкових прав. Тут застосовується порядок, схожий до спадкової трансмісії, але трансмісія має місце, тоді, коли особа звертається після спадкоємця що не встиг зробити своє волевиявлення. У наведеному вище випадку, особа, у якої виникли спадкові права вже реалізувала їх у спосіб подання заяви про прийняття спадщини, або на підставі випадків, передбачених у ч.3, 4 ст. 1268 Цивільного кодексу України. ЦКУ та Порядок дане поняття не врегульовують, але на практиці такий порядок застосовується та у Правилах ведення нотаріального діловодства існує Форма № 6 додатка 25 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства юстиції № 1061/5 від 03.06.2013; в редакції Наказу Міністерства юстиції № 381/5 від 17.03.2015, якою наведено спосіб оформлення таких свідоцтв. [58]

Виходячи з вищенаведеного неприйняте право на обов'язкову частку спадкувати за спадковою трансмісією не є можливим, але у випадку, коли спадкодавець прийняв право на обов'язкову частку (окрім подання заяви також на підставі спільного проживання, або якщо така особа є малолітньою, неповнолітньою недієздатною особою, а також особою, цивільна дієздатність якої обмежена), та частина, що йому належатиме увійде до складу спадкової маси та його спадкоємці отримають змогу реалізувати свої спадкові права стосовно неї.

Проте, у даній ситуації існує проблема із правильним розумінням права на обов'язкову частку як особистого права спадкоємця. Право на обов'язкову

частку слід вважати особистим, з чим погоджується багато науковців [35, 27] через те, що належить особам, які мають характерні особливості, такі як: малоліття, непрацездатність (за віком, інвалідність) та належність до першої черги спадкоємців за законом. Але законодавець до переліку особистих немайнових прав дане право не відносить. Маючи особистий та нероздільний характер дане право не переходить в порядку спадкової трансмісії. Крім того, зазначене право не отримують спадкоємці і на підставі права представлення згідно зі ст. 1266 ЦК (спадкування за правом представлення). Тому у законодавстві існує прогалина та необхідність внесення конкретики для правильного застосування нотаріусами даних норм: чи є право на обов'язкову частку нерозривним з особою та не підлягає спадкуванню у будь-якому випадку, чи у випадку прийняття права на обов'язкову частку ця частка входить до спадкової маси та може спадкуватись як спадщина, яку померлий прийняв, але не оформив своїх спадкових прав.

Отже, як вже згадувалось вище, умовно ми можемо класифікувати передумови здійснення права на спадкування на такі, що виникають: 1) в силу закону: первинні – за наявності кровного споріднення; вторинні - у випадку відмови іншого спадкоємця, неприйняття спадщини спадкоємцями відповідної черги, спадкова трансмісія; 2) за волею спадкодавця – заповіт; 3) за домовленістю між спадкоємцями - договір про зміну черговості закликання до спадкування; згода спадкоємців, які прийняли спадщину на прийняття спадщини спадкоємцем, який пропустив строк для прийняття спадщини; 4) на підставі рішення суду.

Якщо спадкоємець не відноситься до категорії осіб, які приймають спадщину на підставі фактів, та має намір реалізувати свої спадкові права (прийняти спадщину, відмовитись від неї, відмовитись на користь інших спадкоємців і т.д.) то він звертається із відповідною заявою до нотаріуса, або до уповноваженої на вчинення нотаріальних дій посадової особи органу місцевого самоврядування для написання та засвідчення справжності його підпису на відповідних заявах. Втім, виходячи з норм законодавства, на підставі ст. 1273

ЦКУ, особа, яка фактично є такою, що прийняла спадщину має право подавати відмову від неї, якщо має такий намір. Частинами 2-4 ст. 1273 ЦКУ передбачено, що фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може відмовитися від прийняття спадщини за згодою піклувальника і органу опіки та піклування. Неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років може відмовитися від прийняття спадщини за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника і органу опіки та піклування. Батьки (усиновлювачі), опікун можуть відмовитися від прийняття спадщини, належної малолітній, недієздатній особі, лише з дозволу органу опіки та піклування.[72]

Законодавець не встановлює чітких вимог щодо змісту заяви про прийняття спадщини. Це обумовлюється специфікою спадкових правовідносин, особливістю нотаріального процесу та, власне, значенням такої заяви. [70, 59] У заяві про прийняття спадщини нотаріус встановлює всі відомі спадкоємцю юридичні факти, які мають значення для формування спадкової справи, а саме: час та місце відкриття спадщини, встановлює волевиявлення спадкоємця, що входить до спадкової маси, хто ще є хто ще є спадкоємцями відповідної черги, або чи є спадкоємці, які мають право на обов'язкову частку в спадщині тощо. У випадку, якщо заява про прийняття спадщини є первинною заявою щодо спадщини, то вона слугує підставою для заведення спадкової справи. Відповідно, окрім заяви про прийняття, слугувати такими, на підставі яких заводиться спадкова справа, можуть наступні документи: заяви про відмову від спадщини; заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину (якщо спадщину була прийнята на підставі фактів); претензії кредиторів, а також заяви про вжиття заходів до охорони спадкового майна, за яким були вжиті ці заходи тощо. [57]

У випадку прийняття спадщини спадкоємці можуть за взаємною домовленістю змінити розмір їхніх часток у спадщині, заявити про необхідність вжиття заходів щодо охорони спадкового майна, призначити чи замінити виконавця заповіту, а також зобов'язані виконати заповідальне розпорядження,

повідомити кредиторів про відкриття спадщини та задовольнити вимоги кредиторів тощо.

Існують випадки коли після смерті одного спадкодавця нотаріусу можуть подаватися як заяви за законом, так і за заповітом. Так, наприклад, якщо спадкодавець, укладавши заповіт, не охопив ним усієї спадкової маси, те майно, що не вказане у заповіті переходить до спадкоємців за законом починаючи з першої черги спадкування. В такому випадку у заведеній державною нотаріальною конторою чи приватним нотаріусом спадковій справі мають місце і свідоцтва про право на спадщину за законом і за заповітом.

Також поряд зі спадкуванням за заповітом може виникати спадкування за законом коли є спадкоємці, передбачені ст. 1241 ЦКУ (ті, хто мають право на обов'язкову частку у спадщині).

Основними фактами, які повинні бути встановлені у заяві це факт відкриття спадщини (смерть спадкодавця) та наявність підстав для спадкування. Проте недопустимою з боку нотаріуса є відмова у прийнятті заяви у зв'язку із тим, що спадкоємцем не підтверджено сімейні зв'язки з спадкодавцем, місце відкриття спадщини, склад спадкового майна тощо. Всі необхідні документи можуть бути надані спадкоємцем безпосередньо перед видачею свідоцтва про право на спадщину. У заяві про прийняття спадщини за законом повинні бути вказані всі спадкоємці тієї черги, яка спадкує, а в заяві про прийняття спадщини за заповітом – всі спадкоємці, які мають право на обов'язкову частку, із вказівкою їх місця проживання, якщо така інформація відома спадкоємцю. Нотаріус зобов'язаний повідомити про відкриття спадщини тих спадкоємців чиє місцезнаходження йому відоме. Як вбачається із законодавства він повинен зробити це шляхом надсилання повідомлення листом за адресою, або шляхом публічного оголошення в пресі. При цьому закінчення строку встановленого для прийняття спадщини не звільняє нотаріуса від цього обов'язку з урахуванням того, що спадкоємці, що не звернулись у встановлений законом строк, можуть довести факт своєчасного прийняття ними спадщини, подати заяву про прийняття спадщини за згодою

спадкоємців, які своєчасно прийняли спадщину або ж продовжити строк для прийняття спадщини у судовому порядку (ч.ч. 2, 3 ст. 1272 ЦК України). Тому повідомлення спадкоємців про відкриття спадщини – це безумовний обов'язок нотаріуса, який закріплений у ст. 63 Закону України «Про нотаріат» [61]. Як зазначає Федорич І.Я. «чинним законодавством на нотаріуса не покладається обов'язок із розшуку спадкоємців. Він повідомляє спадкоємців, чиї адреси йому відомі із заповіту або із заяв про прийняття спадщини» [7, 60].

Заява про прийняття спадщини повинна бути подана в межах встановленого законом шестимісячного строку для прийняття спадщини. Якщо спадкоємець протягом шести місяців не подав до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв спадщину (ч. 1 ст. 1272 ЦК України). Обмеження часовими рамками права на подання заяви про прийняття спадщини безпосередньо слугує оперативному здійсненню права на прийняття спадщини [70,61]. Відповідно до ч.2 ст. 1270 ЦКУ якщо виникнення в особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, строк для прийняття такою особою спадщини встановлюється у три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття. Якщо строк, що залишився, менший трьох місяців, він продовжується до трьох місяців. [72].

Для спадкоємців, які проживають далеко від місця відкриття спадщини, або з тих чи інших причин не можуть цього місця досягти надається можливість надсилання відповідної заяви поштою. Відповідно до п. 3.5 Глави 10 Розділу 2 Порядку, заява, на якій справжність підпису спадкоємця не засвідчена, та яка надійшла поштою, приймається нотаріусом, заводиться спадкова справа, а спадкоємцю повідомляється про заведення спадкової справи та необхідність надіслати заяву, оформлену належним чином (справжність підпису на таких заявах має бути нотаріально засвідченою), або особисто прибути до нотаріуса за місцем відкриття спадщини. Своєчасно надісланою вважається заява, справжність підпису особи на якій засвідчена (або не засвідчена) нотаріально, що направлена поштовим відправленням до

закінчення шестимісячного строку для прийняття спадщини і яка надійшла нотаріусу після закінчення цього строку. У таких випадках конверт підшивається у спадкову справу як доказ дотримання строку для прийняття спадщини (п. 3.23. Гл. 10 Порядку). Заява про прийняття спадщини підлягає реєстрації у Книзі обліку і реєстрації спадкових справ у день надходження. У разі надходження такого документа поштою він підлягає також реєстрації у Журналі реєстрації вхідних документів. Усі наступні заяви (додаткові, від інших спадкоємців, кредиторів) також реєструються у Книзі обліку і реєстрації спадкових справ під самостійними номерами та в хронологічному порядку. На всіх заявах зазначаються дата і час їх надходження та номер спадкової справи (3.11. Гл. 10 Порядку). [57] Якщо на підставі заяви про прийняття спадщини була заведена спадкова справа, а потім ця заява відкликана, то спадкова справа не закривається. Протягом встановленого законом строку спадкова справа залишається відкритою, поки хтось із спадкоємців не звернеться із заявою про видачу свідоцтва про право на спадщину або до ухвалення судом рішення про визнання спадщини відумерлою. Приймаючи від спадкоємців заяву про прийняття спадщини або про відмову від її прийняття, нотаріус зобов'язаний роз'яснити спадкоємцям їх право на відкликання такої заяви протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України (п.п. 3.10. Гл. 10 Порядку). Необхідно звернути увагу, на те, що чинним законодавством передбачена можливість встановлення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини, проте, визначення додаткового строку для відкликання такої заяви не передбачено. Хоча на практиці такі випадки існують і досить розповсюджені.

На території України може бути заведена лише одна спадкова справа за місцем відкриття спадщини, тому перед початком реєстрації заяви у книзі обліку спадкових справ нотаріус перевіряє наявність уже заведеної справи. Наявність заведеної спадкової справи щодо померлого перевіряється за допомогою Спадкового реєстру. Окрім того, за Спадковим реєстром можна встановити, чи був складений померлим заповіт, чи не був скасований наявний заповіт і т.д. [56] Заведенням спадкової справи відкривається нотаріальне

провадження у спадковій справі. У разі виявлення раніше заведеної спадкової справи нотаріус роз'яснює особі, що вона повинна звернутися із відповідною заявою про свій намір стосовно спадщини за місцем знаходження цієї справи. Якщо ж справа була заведена з порушенням вимог ст. 1221 ЦК України, нотаріус вимагає справу для подальшого провадження [40, 78]. Відповідно до п. 2.7 Глави 10 Розділу 2 Порядку, якщо буде встановлено, що нотаріуси одночасно відкрили декілька спадкових справ (наприклад, за місцем проживання спадкодавця і за місцезнаходженням спадкового майна), спадкові справи, відкриті не за з порушенням вимог статті 1221 ЦКУ, повинні бути передані за належністю нотаріусу, до компетенції якого входить ведення цієї спадкової справи. При одночасному відкритті спадкових справ різними нотаріусами за місцем відкриття спадщини спадкова справа передається до того нотаріуса, у якого згідно з паперовими носіями відкрито спадкову справу раніше. [57]

Отже, спадкування за законом та за заповітом є самостійними та рівноцінними інститутами спадкового права. Окрім того, можна зробити висновок, що спадкування за заповітом є визначальним відносно спадкування за законом, оскільки за наявності заповіту, що є одноосібним актом волевиявлення померлого, спадкування відбуватиметься за заповітом. Єдиним обмеженням спадкуванні за заповітом може бути наявність у заповідача родичів, що могли б спадкувати за законом у першу чергу, а саме: малолітніх, неповнолітніх, непрацездатних дітей померлого, а також непрацездатних вдови/вдівця та (або) батьків. Із аналізу правової доктрини було зроблено висновок, що спадкування права на обов'язкову частку є особливим порядком правонаступництва на підставі закону поряд зі спадкуванням за заповітом.

Встановлено, що реалізація спадкових прав здійснюється у два способи: формальний та фактичний спосіб. Формальний спосіб виражається у поданні спадкоємцем заяви, у якій виражено його намір стосовно спадщини, а фактичний – на підставі фактів, які мають юридичне значення (ч.3,4 ст. 1268 ЦКУ).

Висновки до розділу II:

Отже, український нотаріат – це система органів, які є, зокрема, уповноваженими на забезпечення реалізації та захисту спадкових прав особами, у яких вони виникають. Вони володіють усіма повноваженнями, що дозволяють їм у ході перебігу нотаріального процесу роз'яснювати спадкові права та вчиняти нотаріальні дії, пов'язані з їх реалізацією.

Незважаючи на те, що право на вчинення деяких нотаріальних дій, зокрема посвідчення заповітів, вживання заходів щодо охорони спадкового майна, посвідчення справжності підписів на документах (зокрема на заявах, у яких спадкоємці виражають свої наміри стосовно спадщини) покладено на посадових осіб органів місцевого самоврядування нотаріат – є єдиною структурою, що може забезпечувати сповна реалізацію спадкових прав громадянами, адже в силу покладених на нотаріусів високих вимог та передбачених законом гарантій здійснення нотаріальної діяльності, нотаріат є надійною, стабільною та превентивною структурою.

Для того аби повномірно та згідно з буквою закону забезпечувати здійснення спадкових прав нотаріус в першу чергу повинен досконало вміти встановлювати обставини, що слугують підставами для заведення спадкової справи. До таких обставин відносять: факт смерті, час смерті, місце відкриття спадщини, коло спадкоємців, наявність підстав для вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. Також нотаріусам слід встановлювати наявність спадкового майна та склад спадщини, за умови, що є необхідність його охорони. Якщо такої необхідності немає – вони можуть бути встановлені після заведення спадкової справи та перед видачою відповідних свідоцтв про право на спадщину.

Встановлення, зокрема, часу відкриття спадщини має важливе значення в першу чергу, для дотримання строків для прийняття спадщини, встановлених законодавством, а також у випадку відкриття спадщини після осіб, які померли протягом однієї доби (комморієнти), адже якщо має місце така ситуація то

спадщина відкривається окремо та щодо кожної із них та не виникає спадкового правонаступництва між ними.

Підставами для спадкування, що встановлені законодавством є закон та заповіт. Безпосередньо реалізація спадкових прав особами здійснюється у формальний (подання заяви) та фактичний (на підставі фактів, що мають юридичне значення) способи.

Окрім дослідження цих підстав та їх детального описання у розділі встановлено деякі недоліки та неточності спадкового законодавства, зокрема, які стосуються спадкової трансмісії та спадкування права на обов'язкову частку. Зокрема, це проблема у букві закону, що стосується ст. 1276 Цивільного кодексу України, у якій передбачено, що після смерті спадкоємця за заповітом або за законом, який помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія). У такому формулюванні вбачається обмеження спадкових прав, які включають можливість вільного волевиявлення щодо спадщини (прийняти, відмовитись і т.д.).

У спадкуванні права на обов'язкову частку існує розбіжність у практиці та теорії щодо однозначного розуміння правової природи цього права. Вважається, що право на обов'язкову частку є особистим правом, оскільки тісно пов'язане з особою такого спадкоємця. І якщо право на обов'язкову частку не може бути успадковане за спадковою трансмісією, то воно входить до складу спадщини, якщо спадкоємець, що був таким правом наділений, прийняв це право, але не оформив своїх спадкових прав (не отримав свідоцтв). Тож існує необхідність внесення змін до чинного законодавства задля врегулювання згаданих протиріч.

РОЗДІЛ 3.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСВІДУ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ СПАДКОВОГО ПРАВА В УКРАЇНІ ІЗ ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

3.1 Досвід країн Європейського союзу у сфері спадкового права, порівняння з вітчизняним досвідом

З точки зору професійної діяльності нотаріуса спадкове право з впевненістю може бути охарактеризовано як одна з найцікавіших сфер є, оскільки воно належить до найдавніших галузей права і міцно пов'язано з національними правовими традиціями кожної окремої країни. З іншого боку спадкове право є галуззю, що зачіпає інтереси практичного кожного члена суспільства, що набуває особливого значення в умовах активізації міграційних процесів в Європі, де кількість спадкових справ міжнародного характеру щороку збільшується.

В переважній більшості країн норми, що регулюють спадкові відносини, включені складовою частиною до цивільних кодексів. Так, зокрема, Цивільний кодекс Франції 1804 року містить відповідні положення стосовно спадкування у книзі III "Про різні способи набуття права власності", а саме Титул I "Про спадкування" та Титул II "Про дарування між живими та про заповіти". Німецьке Цивільне Укладення 1896 року містить книгу V "Спадкове право". Слід відмітити, що завдяки рецепції положень римського приватного права спадкове право континентальної Європи має багато спільних рис. Щодо країн англо-саксонської системи права, то провідну роль тут відіграє судовий прецедент. [3, 122]

Як і законодавство України, законодавство європейських країн встановлює два порядки спадкування: за законом та за заповітом, причому останній є пріоритетним. Спадкування за законом настає лише в разі відсутності заповіту.

Кажучи про основні відмінні риси спадкового права України та зарубіжних країн неможна залишити поза увагою деякі моменти спадкування за законом.

Історично в залежності від системи визначення кровного споріднення, розрізняють римську та германську системи. Перша, походячи коріннями до римського права, визначає ступень споріднення за кількістю народжень. Подібна система існує і в Україні, проте у кожній країні може бути власна специфіка стосовно розподілу майна.

Спільними рисами українського та французького спадкового права є спільні підходи щодо спадкування. Так, основним змістом правил про спадкування за законом у обох державах є: а) коло спадкоємців; б) черговість спадкоємців; в) розмір спадкових часток. Кожна наступна черга спадкоємців одержує право на спадкування в разі відсутності спадкоємців попередньої черги (ч. 2 ст. 1258 ЦК України, ст. 734 ЦК Франції). [65, 406]

Відмінності між спадкуванням за законом в Україні та Франції полягають у наступному: відповідно до ст. 1277 ЦКУ в разі відсутності спадкоємців за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, відмови від її прийняття спадщина визнається відумерлою та переходить у власність територіальної громади. У Франції в разі відсутності спадкоємців спадщина переходить до держави, яка повинна бути введена у володіння нею згідно із ст. 724 Цивільного кодексу Франції (далі – ЦК Франції) [65, 185]. Відрізняється також черговість спадкування. У Франції черговість спадкування залежить від близькості кровного споріднення. За цим показником усі спадкоємці поділяються на «розряди». У разі відсутності чоловіка (або дружини), які мають право спадкування, родичі закликаються до спадкування в такому порядку: – діти та родичі за низхідною лінією (внуки, правнуки); – батько, мати; брати, сестри та родичі за низхідною лінією; – родичі за висхідною лінією, крім батька та матері (дід, бабка; прадід, прабабка); – родичі по бокових лініях, крім братів та сестер і родичів за низхідною лінією останніх (ст. 734 ЦК Франції). Отже, за французьким законом, той із подружжя, який пережив спадкодавця, не віднесений до будь-якого розряду, але він наслідує поряд з кровними родичами. У ЦК України той із подружжя, який пережив спадкодавця, належить до першої черги спадкоємців, і це цілком виправдано. У

ЦК України, крім родичів, до спадкування за законом закликаються особи, які проживають із спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років (ст. 1264 ЦК України), але не сформовано принципів, за допомогою яких можливо було б віднести ту чи іншу особу до членів певної родини. Тому особи, які претендують на спадщину «як члени родини», які не пов'язані із спадкодавцем родинними зв'язками, повинні доводити це в судовому порядку.

В Україні розмір спадкових часток за законом є рівним (ч. 1 ст. 1267 ЦК України). [72] Натомість у Франції розмір спадкових часток дещо інший, а саме: – якщо в померлого не залишилося ні потомства, ані сестер, ані братів, то спадщина переходить до батька та матері в рівних частках; – якщо батько та мати померли раніше спадкодавця й у нього не залишилося потомства, то спадщина переходить до сестер і братів у рівних частках; – якщо батько та мати переживуть померлого й у останнього не залишилось потомства, але залишились лише брати і сестри, то спадщина переходить до батька та матері – по 1/4 кожному, а частка, яка залишилася, – до братів та сестер. Але коли в живих залишився один із батьків, то йому переходить 1/4 частина, а 3/4 – до братів та сестер. Як було зазначено вище, відповідно до ЦК Франції, той із подружжя, який пережив спадкодавця, не віднесений до будь-якої черги, і його частка у спадщині залежить від того, які родичі закликаються до спадкування. [65, 407]

Отже, слід зазначити, в Україні і Франції існує як спільне у спадкуванні за законом, так і відмінності, у зв'язку з чим можна дійти висновку, що українське законодавство у сфері спадкування має в тому числі і переваги над французьким.

Щодо германської системи, то тут йдеться про так звану близькість коліна в лінії родичів, що походять від спільного предка: правнук буде вважатися таким, що належить до власного коліна спадкодавця, племінник – до батьківського, дядька – до дідівського. Так у Німеччині черговість закликання до спадкування встановлюється за парантеллами, система яких існувала ще у феодальному праві. Парантелла визначається як група кровних родичів, що

походять від спільного предка та його низхідних родичів (наприклад, батько спадкодавця, брати та сестри спадкодавця, племінники спадкодавця і т.д.). [23, 379]

Так, зазвичай до першій парантелли належать низхідні родичі спадкодавця (діти, онуки, правнуки, причому дві останні категорії спадкують за правом представлення), до другій – батьки (в разі їх смерті за правом представлення спадкують брати та сестри спадкодавця, його племінники та племінниці), до третій – діди та бабки спадкодавця, як з боку батька, так і матері (у разі їх смерті – дядьки та тітки спадкодавця, двоюрідні брати та двоюрідні племінниці) [23, 380].

Окрім того порівнюючи українське та зарубіжне законодавство бачимо, що може відрізнятись вік настання спадкової дієздатності. У деяких країнах він такий саме, як і в Україні - 18 років проте у деяких країнах спадкова дієздатність настає раніше. у Франції та Німеччині вік настання спадкової дієздатності також менший, ніж в Україні - 16 років, але тут існують певні обмеження. Так, відповідно до статті 904 Цивільного кодексу Франції особа, яка досягла 16-ти річного віку і не звільнена з-під батьківської влади, може розпоряджатися лише половиною того майна, яким вона могла б розпоряджатися, якщо б досягла повноліття.

Одним з найважливіших питань спадкового права є питання форми заповіту. Основною відмінністю від українського законодавства, яке передбачає укладання заповіту виключно у письмовій формі з наступним нотаріальним засвідченням, є можливість укладання передбаченого законодавством деяких країн ологріфічного та надзвичайного заповіту. Так, можливість укладання ологріфічного (власноручного) заповіту, який являє собою заповіт, повністю написаний заповідачем та ним підписаний, передбачена законодавством Німеччини, Польщі, Франції та деяких інших країн. [38, 229] Недоліком вчинення такого заповіту є те, що існує можливість складнощів його трактування, оскільки особа, що складає заповіт, допустимо в 16 років, може ще не володіти достатнім рівнем правової грамотності. Щодо

надзвичайного заповіту (заповіту у надзвичайних умовах), то, наприклад, за законодавством Польщі, допускається вчинення такого заповіту навіть в усній формі у присутності трьох та більше свідків. [3, 123] Таку саме можливість передбачає і законодавство Іспанії, але лише за умови бойових дій ("в умовах невідвортної небезпеки"). Спадкове право Франції містить поняття привілейованих заповітів, відносячи до останніх заповіт військовослужбовця; заповіт під час епідемії; заповіт, вчинений в момент знаходження на острові, розташованому в європейській частині Франції або заморських департаментах, де немає нотаріусів; заповіт, вчинений в момент знаходження у відкритому морі; заповіт, вчинений громадянами Франції в момент знаходження за кордоном [3, 124].

Різним є і підхід стосовно можливості складання одного заповіту кількома особами (спільного заповіту). За законодавством України можливе складання такого виду спільного заповіту як заповіт подружжя (ст. 1243 ЦКУ). Таку саме можливість надає законодавство Австрії та Німеччини. Проте законодавство деяких країн допускає вчинення спільного заповіту як акту двох або більше осіб незалежно від наявності подружнього або родинного зв'язку. Так, наприклад, за законодавством Швеції та Данії спільний заповіт може бути складений у тому числі іншими особами, що перебувають у близьких стосунках. Цивільним законодавством Німеччини дозволяється вчинення спільного заповіту особами, які зареєстровані як співмешканці (Lebenspartner). Досить розповсюдженим є так званий берлінський заповіт (Berliner Testament), у якому подружжя вказують спадкоємцями один одного і одночасно встановлюють осіб, які успадкують їх майно після смерті обох [67, 185].

Щодо обмеження свободи заповіту, прикладом якого в українському законодавстві є інститут обов'язкової частки у спадщині, то у європейському законодавстві існують два способи: поділ спадщини на дві частки: вільну та резервну та так саме - інститут обов'язкових спадкоємців. Так, наприклад, за законодавством Франції майно спадкодавця поділяється на таке, що знаходиться у його вільному розпорядженні (*quotite disponible*) та так звану

резервну частку(reserve), на яку мають право діти, онуки та інші родичі по низхідній лінії. Стаття 913 ФЦК встановлює, що якщо до моменту смерті спадкодавець має одну дитину, він вправі розпорядитися 1/2 свого майна, якщо він має двох дітей, він вправі розпорядитися 1/3 майна, якщо він має трьох дітей і більше – 1/4 майна. Щодо обов'язкової частки у спадщині, то слід відмітити, що, на відміну від спадкового права України, вона часто не виконує забезпечувальної функції, коли до кола обов'язкових спадкоємців особи включаються незалежно від їх працездатності. Може відрізнятись і сам розмір обов'язкової частки. Наприклад, спадкове право Польщі (ст. 991 ЦК) включає до кола спадкоємців, що мають право на обов'язкову частку у спадщині непрацездатних низхідних (у тому числі – малолітніх дітей), непрацездатного подружжя та непрацездатних батьків, які, незалежно від змісту заповіту, отримують 2/3 частини, яку б вони отримали у разі спадкування за законом. [67, 185]

Підсумовуючи слід відмітити, що на сьогодні ще передчасно казати про досягнення високого рівня гармонізації у сфері спадкових відносин всередині ЄС, а тому розширення обізнаності стосовно законодавства окремих країн при вирішенні спадкових прав є необхідною передумовою забезпечення спадкових прав громадян. Можна говорити також про те, що країнам слід запозичувати одні від одних позитивні тенденції та напрацюванні в галузі спадкування, але виникає питання «чи слід це робити, в умовах коли кожна держава вже «підлаштувалась» під власне законодавство та має усталений порядок та досвід у цій галузі».

3.2 Нотаріат у країнах Європейського союзу, специфіка та досвід держав

Дослідження та порівняння вітчизняної практики із досвідом інших держав є, безперечно, допоміжним та мотивуючим чинником у пошуку прогалин та недосконалостей вітчизняного законодавства та пошуку ідей для їх вирішення.

Основи сучасного нотаріату латинського типу були історично закладені у Франції більш ніж 200 років. Поняття нотаріуса та його правовий статус закріплені у Законі від 1945 року, відповідно до якого нотаріуси у Франції є «посадовими особами, уповноваженими здійснювати будь-які акти й договори, яким сторони повинні або бажають надати характеру автентичності, що притаманний державним актам, а також забезпечити їх зберігання та видачу завірених копій і виконавчих документів» [45, 56]. На сучасному етапі у Франції скасовано територіальну компетенцію та обмежено її лише територією країни взагалі. Нотаріуси мають право реалізовувати свої повноваження індивідуально або як члени професійного об'єднання. Отже, нотаріальна система Франції представляє собою частину публічної системи правосуддя країни, а нотаріус є гарантом автентичності, посадовою особою і одночасно представником вільної професії [45, 56].

Нотаріат в Німеччині формувався протягом тривалого часу, його специфіку обумовлено факторами історичного формування держави. У 1937 році із введенням Імперського Положення про нотаріат та у 1961 році із введенням Федерального положення про нотаріат, які і на сучасному етапі є нормативно-правовою основою інституту нотаріату в Німеччині, було здійснено спробу щодо уніфікації системи нотаріату та приведення її до недержавного нотаріату французького типу. Проте й до сьогодні в Німеччині в різних землях діють різні системи організації нотаріату одночасно: нотаріуси-адвокати, нотаріуси та державні нотаріуси. Однак незалежно від цього нотаріус в Німеччині є «носієм публічної посади та органом попереджувального правосуддя». Не в усіх землях Німеччини нотаріуси є працівниками вільної професії, але, незважаючи на певні відмінності, інститути нотаріату Франції та Німеччини вважаються класичними моделями нотаріату латинського типу. [45,58]

Особливістю організації нотаріату в США є відсутність єдиного спеціалізованого державного правового інституту. Взагалі у США відсутнє Федеральне законодавство про нотаріат, основні правові аспекти організації

нотаріальної діяльності у США відображені в модельному законі США «Про нотаріат» і в Уніфікованому законі США «Про нотаріальні дії» та конкретний перелік нотаріальних дій, вимоги до осіб, які мають намір учинювати нотаріальні дії, правовий статус нотаріусів та особливості організації їхньої діяльності регламентуються законодавствами окремих штатів. Саме цим обумовлена різноманітність та неоднозначність інституту нотаріату в США [8, 410]. У США нотаріальні дії вчиняють «публічні нотаріуси» або «нотаріуси», уповноважені державою особи, які реалізують повноваження щодо вчинення нотаріальних дій як основного або додаткового виду діяльності. Публічний нотаріус у США отримує ліцензію на спеціальне використання печатки на визначений термін (4–5 років) з метою засвідчення певних дій та частіше реалізує свої повноваження як найманий працівник на підприємстві. Проте фактично він є звичайним працівником, який виконує лише механічні функції, та не має права надавати консультації, складати проекти документів тощо. Певна аналогія в законодавстві Сполучених Штатів Америки із українським законодавством та законодавством країн пострадянського простору вбачається в тому, що певну категорію нотаріальних дій учиняють інші посадові особи в межах, визначених законом. Додатково до основного виду діяльності право вчиняти нотаріальні дії мають судді, офіцери, посадові особи консульських установ, військові прокурори, всі адвокати у цивільних справах, головні лікарі стаціонарних лікарень, начальники установ виконання покарань, начальники військових частин тощо. [8, 411]

В Англії, яка також є державою англосаксонської правової системи, нотаріусами можуть бути лише особи, які мають «свідоцтво на право здійснення діяльності солісітора» або нотаріальне свідоцтво, які видаються державним органом, до повноважень якого віднесено вирішення питань допуску до вчинення нотаріальних дій.

Взагалі тут існує три класи нотаріусів: загальні нотаріуси («нотаріуси-писарі»), які мають право реалізовувати свої повноваження на всій території країни, окружні нотаріуси (солісітори), мають право вчиняти нотаріальні дії на

території конкретного нотаріального округу та церковні нотаріуси, які працюють при судах. Всі реєстратори суду мають бути нотаріусами та членами Церковного правового суспільства Англії (Ecclesiastical Law Society of England). Нотаріуси в Англії та Уельсі є третьою та найстарішою (нотаріуси почали свою професійну діяльність в Англії з 1553 року) гілкою юридичної професії, вони є власниками офіційної печатки та документи, засвідчені ними мають доказову силу. Нотаріуси в Англії та Уельсі є державними посадовими особами, їх обов'язки включають учинення таких дій: підготовлення та складання приватних та суспільних Автентичних актів та Юридичних документів, які скріпляються підписом нотаріуса й офіційною печаткою та приймаються й визнаються в усьому світі. В Англії нотаріуси є державними службовцями, але цей факт не є перешкодою для досконалого здійснення ними своїх обов'язків. [8, 412].

Законодавство Франції, Німеччини, США, Англії та Уельсу має досить давнє коріння, не підлягає постійним змінам. При цьому законодавець не намагається змінювати систему органів та порядок організації нотаріату задля приведення його до будь-яких стандартів або вимог. У державах досить успішно діє саме та система нотаріату, яка є притаманною кожній конкретній державі та її правовій системі і забезпечує потреби та вимоги фізичних і юридичних осіб країни.

Реформування інституту нотаріату, яке триває в Україні на сучасному етапі, має на меті скасування інституту державного нотаріату, та запровадження єдиного незалежного нотаріату латинського типу в Україні. Проте досвід іноземних держав з організації діяльності інституту нотаріату свідчить, що на якісне забезпечення фізичних та юридичних осіб нотаріальними послугами впливає швидше не статус нотаріуса (віднесення його до державного чи приватного сектору), а його кваліфікаційний рівень, позитивний досвід та добросовісне і відповідальне ставлення до роботи.

В Україні на сьогодні склалася ситуація, коли рівень правової свідомості та правової культури населення, громадянської платоспроможності ще не

дозволяє повного роздержавлення такого важливого інституту як нотаріат, та, навпаки, необхідно здійснювати комплексні заходи щодо посилення позицій державних органів взагалі, та державного нотаріату зокрема. З метою підвищення якості нотаріальних послуг та доступу до них фізичних та юридичних осіб в Україні не треба руйнувати систему, що склалася, а є необхідність в удосконаленні системи нотаріату, притаманній українському історичному становленню та розвитку, сучасному економічному та соціальному становищу в країні. При цьому слід враховувати, що кожна суверенна правова держава при визначенні шляхів становлення та розвитку своїх правових інститутів перш за все повинна опікуватися інтересами та потребами своїх громадян. Застосування досвіду іноземних держав та прагнення міжнародних стандартів має бути оправдано соціальним, економічним та політичним становищем конкретної держави.

Висновки до розділу III

Отже, на даному етапі, складно говорити про повну гармонізацію спадкового права України із країнами Європейського союзу. Положення спадкового права в Україні мають певну відмінність від тих, що діють у країнах романо-германської та англо-саксонської правових систем.

Схожість обох систем виражена у однаковому підході до спадкування в цілому: спадкування за законом відбувається за відсутності заповіту, право на спадщину за законом переходить до спадкоємців по чергово тощо.

Але існує велика кількість відмінностей, що сформувалась в процесі історичного шляху держав, їх правового досвіду. Зокрема, ці відмінності стосуються віку, з якого настає спадкова дієздатність, який, наприклад, у Франції та Німеччині знижений до 16 років, черговості спадкування за законом, можливості складення спільних заповітів, та самих форм заповітів, різне коло осіб, що мають право на обов'язкову частку у спадщині за наявності заповіту тощо.

Виходячи з наведеного можна зробити висновок, що відношення до однієї правової сім'ї призводить до схожості загальних рис спадкового права, та виходячи з досвіду і практики кожної держави у них сформувались «свої» положення, які є доцільними для застосування у країні.

Що стосується нотаріату, то є підстави вважати, що в країнах де нотаріат є латинського типу сформувалось однаково відповідальне та довірче ставлення до органів нотаріату. У кожній державі нотаріат існує як ланка, що забезпечує взаємозв'язок громадянина з державою. На осіб, що мають намір стати нотаріусами покладається великого обсягу відповідальність при здійсненні їхньої професійної діяльності.

Якщо говорити про країни англо-саксонської правової системи, де джерелом права є судовий прецедент, то становище нотаріату в таких державах є дещо іншим. Нотаріат США характерний відсутністю єдиного закону, що регулює діяльність нотаріату, що зумовлено територіальним поділом штатів. Схожою рисою законодавства США із українським законодавством є те, що певну категорію нотаріальних дій учиняють інші посадові особи в межах, визначених законом. В Англії, яка також є державою англосаксонської правової системи, нотаріусами можуть бути лише особи, які мають «свідоцтво на право здійснення діяльності соліситора» або нотаріальне свідоцтво, які видаються державним органом, до повноважень якого віднесено вирішення питань допуску до вчинення нотаріальних дій. Також існує поділ на три класи нотаріусів: загальні нотаріуси («нотаріуси-писарі»), окружні нотаріуси (соліситори) та церковні нотаріуси.

Також примітним є те, що у багатьох державах існує тенденція утримання державного нотаріату поряд із особами, що займаються приватною нотаріальною діяльністю.

Питання скасування державного нотаріату та перехід до єдиного нотаріату стоїть на даний час у нашій державі. Але слід зазначити, що таке кардинальне реформування повинно відбуватися у більш «зручний» для цього час. В умовах нестабільності політичної ситуації, нового територіального устрою України та

економічної кризи ліквідація державного нотаріату може мати згубний вплив на доступ до нотаріату малозабезпечених верств населення та тих, що потребують соціального захисту. Тим паче, така ліквідація є занадто ресурсозатратною для нашої держави.

Наслідування досвіду інших держав, в яких така організація нотаріату є успішною неможливе без чіткого розуміння, що перш за все необхідно опікуватися інтересами та потребами своїх громадян, та вдосконалювати власну систему, яка сформувалась на даний час.

ВИСНОВКИ

Отже, слід зазначити, що історія розвитку спадкового права на теренах України сягає корінням ще давніх слов'ян. Його розвиток пов'язаний в першу чергу з виникненням права власності. Нотаріат теж налічує вже багато сторіч, але на території України його розвиток був розпочатий у XIV столітті. Ще стародавнім римським правом було розроблено положення про спадкування. Ці положення знаходили своє відображення в перших правових актах Київської Русі і Литовських статутах, законодавстві Російської імперії, законодавчих актах радянських часів та в новому українському законодавстві, що свідчить про стабільність даного інституту цивільного права і його важливе значення для регулювання суспільних відносин цивільно-правового характеру. Одним з найважливіших подій для розвитку спадкового права було прийняття нового Цивільного кодексу України 2003 р., який містив чимало новел.

Поряд зі спадковим правом у римському праві відбулося зародження нотаріату. Нотаріат пройшов складний шлях становлення на українських землях, а саме XX ст. стало завершальним етапом формування сучасного нотаріату. Найменш сприятливою була перша чверть століття, оскільки з приходом більшовиків нотаріат було фактично скасовано. Вже починаючи з другої чверті XIX століття інститут нотаріату укріпився та став відносно стабільним. Законодавство, що стосувалось нотаріату лишень доповнювалося та коригувалося, зокрема у воєнні періоди воно підлаштовувалося під вимоги часу. Одним з найважливіших моментів для історії розвитку нотаріату став закон України «Про нотаріат», прийнятий у 1994 р., який встановив права та обов'язки нотаріусів, спосіб їх призначення на посаду, відомчу підлеглисть і т.д..

Зв'язок між громадянами та спадковим правом забезпечується в першу чергу через нотаріусів, які, незважаючи на надання органам місцевого самоврядування права вчиняти деякі нотаріальні дії і навіть видавати свідоцтва про право на спадщину, є основними гарантами та реалізаторами спадкових прав громадян. Слід зазначити, що сприяють реалізації спадкових прав

громадян гарантії нотаріальної діяльності, оскільки нотаріус повинен відповідати встановленим законом високим вимогам, що в свою чергу забезпечує допуск до професії тільки кваліфікованих та сумлінних осіб, держава всебічно підтримує та захищає збереження нотаріальної таємниці, за винятком випадків, які встановлені законом, держава захищає нотаріусів від втручання в їхню діяльність.

Коли особа, спадкодавець якої помер, звертається до нотаріуса, щоб реалізувати свої спадкові права, в першу чергу останній повинен встановити факт смерті, час і місце відкриття спадщини, коло спадкоємців, наявність заповіту, наявність спадкового майна, його склад та місцезнаходження, та чи є необхідність вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. Ці основні процесуальні заходи повинні допомогти з'ясувати, чи виникають спадкові права, чи ні, чи було дотримано територіальність, чи має підстави особа, яка звернулася, реалізовувати наміри щодо спадщини тощо.

Підставами спадкування за загальним правилом є закон та заповіт. У роботі доведено, що спадкування за заповітом та за законом є самостійними та рівноцінними інститутами спадкового права, та навіть спадкування за заповітом є визначальним відносно спадкування за законом оскільки за наявності заповіту спадкування відбуватиметься за заповітом.

Єдиним обмеженням спадкуванні за заповітом може бути наявність у заповідача родичів, що могли б спадкувати за законом у першу чергу, а саме: малолітніх, неповнолітніх, непрацездатних дітей померлого, а також непрацездатних вдови/вдівця та (або) батьків. Із аналізу правової доктрини було зроблено висновок, що спадкування права на обов'язкову частку є особливим порядком правонаступництва на підставі закону поряд зі спадкуванням за заповітом.

Встановлено, що реалізація спадкових прав здійснюється у два способи: формальний та фактичний спосіб. Формальний спосіб виражається у поданні спадкоємцем заяви, у якій виражено його намір стосовно спадщини, а фактичний – на підставі фактів, які мають юридичне значення.

У роботі встановлено деякі випадки, коли застосування законодавства є неоднозначним та потребує уточнень, зокрема що стосується спадкової трансмісії та спадкування права на обов'язкову частку та його правової природи. Зокрема, виявлено, що у ст. 1276 законодавець неправильно формулює норму, та «забороняє» спадкоємцям відмовитися від прийняття спадщини за спадковою трансмісією. Що стосується права на обов'язкову частку то вважається, що воно є особистим правом, оскільки тісно пов'язане з особою спадкоємця. І якщо право на обов'язкову частку не може бути успадковане за спадковою трансмісією, то воно входить до складу спадщини, якщо спадкоємець, що мав таке право, його прийняв, але не оформив своїх спадкових прав. Тож існує необхідність внесення змін до чинного законодавства задля врегулювання згаданих протиріч.

Порівнюючи спадкове право та нотаріат України та зарубіжних країн, слід зазначити, що на сьогодні ще передчасно казати про досягнення високого рівня гармонізації у сфері спадкових відносин всередині ЄС, а тому є необхідність розширення обізнаності стосовно законодавства окремих країн при вирішенні спадкових прав. Втім говорити про необхідність запозичення та повного «злиття законодавств» не слід, бо кожна держава, з плином її історичного, правового розвитку отримувала власний досвід та надбання і у галузі нотаріату і у спадковому праві. Тому слід працювати над вдосконаленням власного законодавства, з частковим запозиченням позитивного іноземного досвіду та врахуванням особливостей саме нашої держави. Це стосується також запропонованої реформи нотаріату та переходу державного нотаріату до приватної форми. Такі зміни, можливо, і є прогресивними, але ані апарат державної законодавчої та виконавчої влади ані громадяни ще не готові до таких змін, які потребують більш сприятливих умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баранова Л. Охорона прав спадкоємців шляхом зміни черговості спадкування за законом. Проблеми цивільного права. 2010. №4(63). С. 138-144
2. Бедрій І. Додержавне право східних слов'ян: проблеми становлення та напрями регулювання. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2014. Випуск 59. С. 50–57
3. Биряк Л.П. Види спадкування у державах загального та континентального права: компаративістський підхід Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 18-19 трав. 2017 р.). Суми, 2017. С. 120–125.
4. Боднарева М.В. Гарантії нотаріальної діяльності. Університетські наукові записки. 2010. №2(34) С. 79-82
5. Боднарева М.В. Спадщина як юридична категорія: поняття, склад, ознаки (ч. 1). Проблеми цивільного та підприємницького права в Україні. 2016. №2 С. 158-163
6. Боднарева М.В. Окремі аспекти взаємодії адвоката з нотаріусом у нотаріальному провадженні з оформлення спадкових прав. Часопис Київського університету права. 2018. №4 С. 153-156
7. Бориславська М.В. Окремі проблеми відкриття спадщини. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. №6(1). С.103-108
8. Висеканцев О. Система організації нотаріату: закордонний досвід. Публічне право. 2012. № 4 (8) С. 408-415
9. Гелич А.О. Об'єкти спадкування за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 39 с.
10. Гультяєва М.П. Поняття комморієнтів у спадкових правовідносинах. Університетські записки. 2016. №3. С.49-51.
11. Долинська М.С. Розвиток нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях під юрисдикцією Речі Посполитої. Держава і право. 2018. №4 С. 68-72

12. Долинська М.С. Порівняльний аналіз доступу до посади нотаріуса по законодавству України та Польщі. Порівняльно-аналітичне право. 2018. №5 С. 111-114
13. Долинська М.С. Гарантії нотаріального процесу як складові гарантій нотаріальної діяльності в Україні. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. 2018. №3 С. 68-74
14. Долинська М.С. Генезис нотаріату в Київській Русі. Науковий вісник. 2013. №2. С. 96-104
15. Долинська М. С. Нотаріальний процес : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 652 с.
16. Дякович М.М. Нотаріус як держаний реєстратор прав на нерухоме майно за законодавством України. Цивільне право. 2019.№1. С. 73-77
17. Желіховська Ю.В. Поняття та гарантії таємниці вчинення нотаріальних дій. Університетські наукові записки. 2013. №1(45) С.108-112
18. Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII – початок XIV ст.) – К. : Істина, 2007. – 128 с.
19. Заїка Ю. О. Спадкове право України : навч. посіб. Київ : Істина, 2006. – 216 с.
20. Заїка Ю.О. Спадкове право : навч. посібн. Київ : Юрінком Інтер, 2009. – 352 с
21. Заїка Ю.О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 24 с.
22. Зілковська К.Л. Нотаріус як учасник цивільного процесу. Актуальні проблеми держави і права. 2012. №3 С. 416-420
23. Кернична С. Я. Правове регулювання спадкування та заповітів в європейському законодавстві. Держава і право. 2010. № 47. С. 378-381
24. Кобзар В. В. Актуальні питання правового регулювання спадкування за заповітом. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2015. №1. С. 154-160

25. Коваль І.О. Особливості правового регулювання спадкових відносин в міжнародному приватному праві. Альманах права. 2019. №10. С. 308-311
26. Ковальчук А.М. Право на обов'язкову частку у спадщині : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Хмельницький, 2020. 207 с
27. Козловська Л. В. Прийняття та відмова від спадщини як здійснення суб'єктивного права спадкування. Цивільне право та цивільний процес: актуальні питання. 2018. №2. С. 48-51
28. Козловська Л. В. Теоретичні засади визначення належних способів захисту права на обов'язкову частку у спадщині. Часопис цивільного та кримінального судочинства. 2018. №3(12). С. 141-150
29. Козловська Л. В. Право спадкування як суб'єктивне цивільне право. Юридична Україна. 2014. №12. С. 15-21
30. Коляда О. П. Нотаріус як сторона в адміністративному судочинстві України. Університетські наукові записки. 2009. №1. С. 91-95
31. Комморієнти, спадкова трансмісія та право представлення: використовуючи ці терміни ВСУ захистив права хлопця, який раніше через малоліцтво не зміг правильно прийняти спадщину свого діда (ВСУ від 7 червня 2017 у справі № 6-161цс17) // Протокол : URL: https://protocol.ua/ua/vsu_kommorienti_spadkova_transmisiya_ta_pravo_predstavleniya_vikoristovuyuchi_tsi_termini_vsu_zahistiv_prava_hloptsya/ (дата звернення 15.11.2020 р.)
32. Кондратова А.М. Історія становлення і розвитку законодавства про спадкування в Україні. Часопис Київського національного університету права. 2014. №3. С. 169-174
33. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 5 лют. 2016 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2016. – 64 с. – (Закони України)
34. Корнєєв Ю. В., Коваль І.О. Особливості правового регулювання спадкових відносин в міжнародному приватному праві. Альманах права. 2019. №10 С. 308-312

35. Кухарев О.Є. Особливості вирішення судами спорів про визнання права на обов'язкову частку у спадщині та зменшення її розміру. Цивільні справи Вісник. 2018. № 5(43). С.24-31

36. Кухарев О. Є. Актуальні питання судових спорів, пов'язаних зі зміною черговості одержання права на спадкування. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2019. № 1(10). С. 117-125

37. Лежнева Т. М Щодо сутності спадкування за заповітом Нове міжнародне право та національне законодавство - нові завдання юридичної науки : тези доп. міжнар. наук.- практ. конф. (м. Київ, 11-12 лист. 2016 р.). Київ, 2016. С. 31–33.

38. Любінецька В.Р. Особливості правового регулювання спадкування за кордоном. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2011. №2. С. 227-231

39. Макарчук В.В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі. Право.ua. 2015 .№ 3. С. 18-22

40. Мічурін Є.О., Сліпченко С.О., Кухарев О.Є. Спадкове право: практика застосування. – Х.: Юрсвіт, 2009.

41. Нелін О. Історико-правовий аналіз спадкового права України та країн континентальної Європи, Великої Британії і США. Юридична країна. 2013. №3. С. 4-8

42. Німак М. Співвідношення понять “нотаріальна діяльність” та “реєстраційна діяльність нотаріуса”. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. - 2017. - № 865. - С. 413-420.

43. Нотаріат в Україні: підручник. Книга1. Організація нотаріату з практикумом / за заг. Ред. С. Я. Фурси. Київ: Алерта, Публ., 2015 - 484 с.

44. Оксанюк Н.М. Класифікація принципів спадкування. Часопис Київського університету права. 2014. №4. С. 151-155

45. Орзіх Ю.Г Нотаріат в країнах Європи. Сучасні проблеми міжнародного права. 2011. №4. С. 55-61

46. Павлюк Н.М. Свобода заповіту та право спадкування обов'язкової частки: правовий аспект. Часопис Київського університету права. 2012. №2. С. 224-227

47. Палієнко У.О. Адміністративно-правовий статус нотаріуса в Україні. Форум права. 2010. №2. С.355-358

48. Панталієнко Я.П. Процедура вчинення нотаріальних проваджень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. 51 с.

49. Печений О.П. Проблемні питання судової практики у справах щодо визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину. Вісник ВСУ. Судова практика і проблеми удосконалення законодавства. 2011. № 1(135). С. 23-32

50. Печений О.П. Втрата чинності заповітом. Тлумачення заповіту. Проблеми цивільного права Вісник. 2010. № 4(63). С.128-137

51. Печений О.П. Деякі проблеми методології спадкування. Проблеми цивільного та господарського права та процесу. Вісник. 2011. № 2(57). С.77-83

52. Печений О.П. До питання про спадкування за правом представлення. Проблеми цивільного права і процесу. Вісник. 2012. № 1(68). С.108-117

53. Писарева Е.А. Заповіт як підстава виникнення відносин між заповідачем та спадкоємцями: деякі аспекти правового регулювання. Форум права. 2008. №2. С. 399-404

54. Правовий статус нотаріуса // «Stud.in.ua» : веб-сайт URL: https://stud.com.ua/54267/pravo/pravoviy_status_notariusa (дата звернення 15.10.2020 р.)

55. Про внесення змін до Закону України "Про нотаріат" : Закон України від 01.10.2008 № 614-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-17#Text> (дата звернення: 17.11.2020 р.)

56. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр : Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 р. №1810/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#o175> (дата звернення: 25.10.2020 р.)

57. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12?find=1&text=%D0%BD%D0%B5+%D0%BE%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B8%D0%B2#Text> (дата звернення: 05.11.2020 р.)
58. Про затвердження правил ведення нотаріального діловодства : Наказ Міністерства юстиції України від 22 груд. 2010 № 3253/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10#n125> (дата звернення: 04.11.2020 р.)
59. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України від 04.10.2013 № 2104/5 : Наказ Міністерства юстиції України від 04.10.2013 № 2104/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1730-13#n15> (дата звернення: 06.11.2020 р.)
60. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 21.11.2020 р.)
61. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (дата звернення: 01.11.2020 р.) URL:
62. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : Лист ВСУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text> (дата звернення: 21.10.2020 р.)
63. Сегенюк А.В. Особливості спадкування за законом. Часопис цивілістики. 2017. №20. С. 146-150
64. Сібільова С. Свобода заповіту за чинним цивільним законодавством України. Проблеми цивільного права та процесу. Вісник. 2012. №2(69). С.131-140
65. Скрипник О.В. Спадкування за законом в Україні та Франції: порівняльно-правовий аналіз. Актуальні проблеми держави і права. 2007. №2. С. 404-408

66. Скрипник О.В. Юридичні конструкції спадкового права: теоретико-компаративістське дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2012. 23 с.

67. Солтис Н. Б. Гармонізація норм вітчизняного спадкового права до норм європейського права. Міжнародне приватне право: розвиток, порівняльний аспект, гармонізація. 2017. №1. С. 183-186

68. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Кліменко, С. Я. Рабовська, О. О. Кармаза та ін.; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2007. – 1216 с.

69. Статус нотаріуса // Радник. Український юридичний портал : веб-сайт URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku.html> (дата звернення 25.10.2020 р.)

70. Федорич І.Я. Здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2018. 236 с

71. Цибульська О.Ю. Маньковський В. В. Актуалізація дослідження взаємодії сучасного спадкового права України, Польщі та Литви. Національний університет «Одеська юридична академія». 2017. №3. С. 447-449

72. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.11.2020 р.)

73. Цой А.Е. Особливості правовідносин спадкування за заповітом Матеріали регіонального круглого столу (ДДУВС, 26.04.2019). С. 80-82

